

ขบวนการชาวนาชาวไร่ในสังคมไทย : จากอดีตสู่ปัจจุบัน *

ประกาศ ปับตบแต่ง **

หน่วยปฏิบัติการวิจัยสังคมชาวนาร่วมสมัย
สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Email: prapart.p@gmail.com

* ขอกราบขอบพระคุณ ดร.ปรีชา อุยตระกูล ที่ได้อนุญาตให้ใช้เทพสัมพันธ์อดีตสหยาอันมีคุณค่า
อย่างยิ่ง

** ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และรองศาสตราจารย์ประจำภาค
วิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วารสารวิจัยสังคม ปีที่ 41 ฉบับที่ 1 (ม.ค.-มิ.ย. 61) หน้า 1-50.

บทคัดย่อ

บทความ มุ่งอธิบายพัฒนาการด้านการลุกขึ้นสู้ของชาวนาว่า มีรูปแบบลักษณะใด รากเหง้าของปัญหาที่ทำให้ชาวนาในแต่ละยุคสมัย รูปแบบองค์กรอย่างไร มีความแตกต่างกันไปอย่างไร โดยพิจารณาเปรียบเทียบขบวนการชาวนาชาวนาในอดีตที่ผ่านมา นับตั้งแต่ชาวนาในยุคก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 สหพันธ์ชาวนาชาวนาชาวนาฯ จนถึงขบวนการชาวนาชาวนาชาวนาฯ ร่วมสมัยในปัจจุบัน

ด้านการศึกษาขบวนการชาวนาชาวนาชาวนาฯ พบว่า มักให้ความสำคัญต่อการศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวที่ใหญ่โต มีชื่อเสียงและเป็นที่ยึด และสร้างผลสะท้อนในการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายหรือทางสังคม ในขณะที่การรวมกลุ่มใหม่ๆ โดยเฉพาะกลุ่มที่รัฐเข้าไปส่งเสริมจัดตั้งยังมีงานศึกษาไม่มากนัก และการศึกษาขบวนการชาวนาร่วมสมัยต้องคำนึงถึงบริบททางเศรษฐกิจ-การเมือง พื้นที่ทางการเมืองและสังคม และโลกชีวิตของชาวนาที่เปลี่ยนแปลงอย่างมากด้วย

คำสำคัญ: ชาวนา, ขบวนการชาวนาในสังคมไทย, ขบวนการทางสังคม

Peasant Movement in Thailand: From Past to Present^{*}

Prapart Pintobtang^{}**

Contemporary Peasant Societies Research Unit
Chulalongkorn University Social Research Institute
Email: prapart.p@gmail.com

^{*} The author would like to express a gratitude to Dr.Preecha Uitragee for the permission to publish the former communist members's transcription.

^{**} Director, Chulalongkorn University Social Research Institute; Associate Professor, Department of Government, Faculty of Political Science, Chulalongkorn University

Abstract

The article reveals the evolution of the peasant struggle in Thailand. By comparing the peasant movement before the “14 October 1973 event” to the Federation of the farmer and contemporary peasant movement, the author presents characteristics, patterns, root-causes, and organization of peasant movement in each period.

The peasant study in Thailand tends to highlight on big and famous movements which affecting to policy or social changes. While there are more associations of peasants, especially the state-organized group, there is the less of research. The study on contemporary peasant movement should take account of political-economic context, political and social space and the changing life-world of peasants.

Keywords: Peasant, Peasant Movement in Thailand, Social Movement

ความนำ

บทความนี้มุ่งรวบรวมและอธิบายการเคลื่อนไหวต่อสู้และการลุกขึ้นสู้ของชานา โดยจะพิจารณาว่า มีรูปแบบลักษณะใด รากเหง้าของปัญหาที่ทำให้ชานาในแต่ละยุคสมัยลุกขึ้นสู้เป็นอย่างไร มีการจัดรูปแบบองค์กรอย่างไร โดยจะพิจารณาเปรียบเทียบขบวนการชานาไรชานาในอดีตที่ผ่านมา นับตั้งแต่ชานาในยุคก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 สหพันธ์ชานาชาวไรฯ และชานาร่วมสมัยคือ สมัชชานคนจน สมัชชาเกษตรกรรยัยอยกลุ่มต่างๆ ฯลฯ ซึ่งถือว่าเป็นการรวมตัวกันขององค์กรชานาชาวไรที่กว้างขวางที่สุดในช่วงเหตุการณ์ร่วมสมัย โดยจะหยิบยกบางประเด็นเพื่อพิจารณาสรุปบทเรียน อันอาจจะเป็นประโยชน์ สำหรับทิศทางขบวนการชานาไรชานาในอนาคต และเพื่อขยายความรู้ความเข้าใจการเคลื่อนไหวของชานาชาวไรในปัจจุบัน

ในบทความได้แบ่งยุคสมัยออกเป็นช่วงต่างๆ ตามลักษณะบริบททางเศรษฐกิจ-สังคมดังนี้

1. ชานาในยุคก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ซึ่งก็คือ ชานายุกก่อนการเคลื่อนไหวของชานาในขบวนการสังคมนิยมและชานาในขบวนการต่อสู้สังคมนิยม
2. ขบวนการชานาช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 - 6 ตุลาคม 2519
3. ขบวนการชานาร่วมสมัย

1. ขบวนการชาวนายุก่อนการเคลื่อนไหวของชาวนายุก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

ในส่วนนี้ จะอธิบายการเคลื่อนไหวต่อสู้และการลุกขึ้นสู้ของชาวนา ชาวไร่ในยุคก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 โดยจะพิจารณาว่า ในยุคสมัย ดังกล่าวมีรากเหง้าของปัญหาที่ทำให้ชาวนาในแต่ละยุคสมัยลุกขึ้นสู้ และ รูปแบบการลุกขึ้นมาต่อสู้ของชาวนาชาวไร่เป็นไปในลักษณะใด ทำไมจึงเกิดการ รวมตัวกันเป็นขบวนการที่กว้างขวางในบางยุคสมัย มีการจัดรูปแบบองค์กร อย่างไร ปฏิสัมพันธ์กับรัฐ/ระบอบการเมืองหรือรัฐมอง/จัดการขบวนการฯ ที่ เกิดขึ้นอย่างไร ฯลฯ โดยพิจารณาตั้งแต่ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา แต่อย่างไรก็ดี จะกล่าวถึงในช่วงก่อนหน้าโดยสังเขป ทั้งนี้เพื่อชี้ให้เห็นถึง พัฒนาการจากอดีตมามีความเหมือนหรือแตกต่างกันออกไปอย่างไร

ในช่วงนี้ หากแบ่งตามลักษณะบริบททางเศรษฐกิจ-สังคม สามารถแบ่ง ออกได้ 2 ช่วง คือช่วงตั้งแต่การปฏิรูปการปกครอง 2435 และการเคลื่อนไหว ของชาวนาชาวไร่ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

หลังการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ.2435 ถือว่าเป็นช่วงที่มีการ เปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างเศรษฐกิจ-สังคมที่กว้างขวางมาก กล่าวคือ เป็นช่วง ที่มีความต่อเนื่องมาจากการเปิดระบบเศรษฐกิจการค้าข้าว และรัฐได้เข้ามา มี บทบาทในการปรับโครงสร้างเพื่อให้รองรับระบบเศรษฐกิจการค้าข้าวอย่าง จริงจัง นอกจากนี้ ยังเป็นยุคสมัยที่มีกระบวนการรวมอำนาจรัฐเข้าสู่ศูนย์กลาง อย่างเข้มข้น รูปแบบของขบวนการชาวนาที่สำคัญซึ่งมีงานศึกษาจำนวนมาก กล่าวไว้แล้วก็คือ การเกิดกบฏชาวนา หรือที่เรียกกันว่า “กบฏผู้มีบุญ” ซึ่งก็ มักจะมีคำถามว่า ทำไมจึงเกิดขึ้นเฉพาะในภาคอีสาน ในขณะที่ภาคกลางซึ่ง น่าจะมีปัญหาความเดือดร้อน และการกดขี่ขูดรีดมากกว่าภาคอื่นๆ กลับไม่เกิด การลุกขึ้นมาต่อต้านรัฐ ผู้เขียนจึงได้พยายามชี้ให้เห็นว่า มีการลุกขึ้นมาต่อสู้ของ ชาวนาเช่นกันโดยอาศัยงานของ บรูซ จอห์นสัน (2530) มายกตัวอย่างของการ เกิด “โจรชาวนา” ซึ่งมีอย่างกว้างขวางในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครอง 2435 รวมทั้งความขัดแย้งระหว่างชาวนาพื้นเพเดิมกับเจ้าที่ดินในยุคการพัฒนาที่ดิน

เพื่อการทำงานภายใต้โครงการชุดคลองในภาคกลาง ความขัดแย้งระหว่างแรงงานทำนาอพยพจากอีสานที่มีวิถีชีวิต ประเพณีวัฒนธรรมแตกต่างไปจากเจ้าที่ดินผู้จ้าง หรือผู้ควบคุมแรงงานเหล่านี้

ส่วนอีกช่วงหนึ่งคือ การเคลื่อนไหวของชาวนาชาวไร่ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 อันเป็นอีกช่วงหนึ่งที่มีความเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างเศรษฐกิจ-การเมืองอย่างสำคัญ รวมทั้งผลกระทบจากสงครามซึ่งทำให้ประเทศไทยต้องส่งขายให้ฝ่ายพันธมิตรผู้ชนะสงครามโลกครั้งที่ 2 จำนวน 1.5 ล้านตัน นโยบายรัฐเกี่ยวกับที่ดิน รวมทั้งการขยายตัวของพีชเศรษฐกิจอื่นๆ ซึ่งได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งใหม่ๆ ขึ้นแม้จะไม่กว้างขวางมากนักก็ตาม

1.1 ช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2

1.1.1 รากเหง้าปัญหาชาวนา

งานของสมชาย หลังหมอยา (2521) ได้ชี้ให้เห็นว่า ปัญหาของชาวนาได้เกิดขึ้นตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีขอบเขตกว้างขวางมาก และเกี่ยวพันซึ่งกันและกันจนยากที่จะแก้ไข เพราะมีปัจจัยประกอบหลายปัจจัยที่ทำให้ได้สืบทอดสะสมตลอดมา

ในช่วงรัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 7 งานของ ปราณี กล้าส้ม (2528) ซึ่งได้ศึกษาสภาพเศรษฐกิจของชาวนาในยุคนี้ ชี้ให้เห็นว่า ชาวนาประสบกับปัญหาความเดือดร้อนด้านเงินทุน เนื่องจากชาวนาต้องอาศัยน้ำฝนในการทำนา ถ้าฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลติดต่อกันชาวนาจะไม่มีรายได้มาลงทุนในปีต่อไป ดังเช่นในปี 2460-62 เกิดภัยแล้งและน้ำท่วม จึงจำเป็นต้องกู้ยืมจากนายทุนท้องถิ่น พ่อค้าคนกลาง ซึ่งมักจะคิดอัตราดอกเบี้ยแพง ชาวนาจำนวนมากจึงต้องสูญเสียที่ดิน ดังการศึกษาของ คาร์ล ชิมเมอร์แมน (2525) พบว่า เมื่อปี 2473 ชาวนาในภาคกลางมีที่ดินเป็นของตัวเองเฉลี่ยครอบครัวละ 28 ไร่ ภาคเหนือ 10 ไร่ ภาคใต้ 8 ไร่ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 6 ไร่ ชาวนาส่วนใหญ่จึงเป็นผู้เช่านา และพบว่าเขตที่มีชาวนาเช่าสูงสุดได้แก่ เขตที่เพิ่งพัฒนาที่ดินขึ้นมาใหม่ เพื่อใช้ปลูกข้าวเพื่อส่งออก โดยเฉพาะเขตคลองรังสิต (จามะรี พัททังค์, 2527 : 12)

ภายใต้กระบวนการสะสมทุนแบบใหม่ในระบบเศรษฐกิจการค้าข้าวใน พ.ศ. 2444 รัฐบาลได้ประกาศการออกโฉนดที่ดิน ซึ่งมีข้อกำหนดให้เรียกเก็บค่านาทุกปีไม่ว่าจะทำนาหรือไม่ ซึ่งก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ชาวนาอย่างมาก และในปี 2498 รัฐบาลได้ออกนโยบายและมาตรการสำคัญก็คือ การเก็บพรีเมียมข้าว ซึ่งส่งผลทำให้ข้าวในประเทศราคาต่ำกว่าตลาดโลก ทำให้ชาวนาต้องแบกภาระ

ในด้านต้นทุนการผลิต งานศึกษาของ ปราณี กล่ำส้ม พบว่า ชาวนาประสบปัญหาหนี้สินและการขาดแคลนเงินทุนทำนาทำให้เกิดการ “ตกเขียว” ซึ่งมีมาตั้งแต่ ร. 5 จนกระทั่งมีการออกกฎหมายห้ามเจ้าของนาเรียกเก็บผลผลิตข้าวจากชาวนาแทนเงิน และยังพบว่าค่าใช้จ่ายในการทำนานับตั้งแต่ พ.ศ. 2449 ได้เพิ่มขึ้นถึง 3 เท่าตัว ส่วนรายได้จากการขายข้าวเฉลี่ยแล้วจะใกล้เคียงกับต้นทุนในการทำนา โดยไม่รวมถึงแรงงานในการบุกเบิกและการทำเครื่องมือเครื่องใช้ (ปราณี กล่ำส้ม, 2528 : 4-19) กล่าวคือ รัฐบาลเพิ่มภาษีค่านาสูงถึง 3 เท่าตัว นาฟางลอยเก็บจาก 0.375 บาท เป็น 1.25 บาท นาคูโค จาก 0.25 บาท เป็น 1.00 บาท ค่าแรงงานเพิ่มร้อยละ 20-25 ราคาควายเพิ่มร้อยละ 20-40 เสื้อผ้าเพิ่มร้อยละ 50 นอกจากนี้ รัฐบาลยังเปลี่ยนมาตรฐานเงินตรามาเป็นมาตรฐานทองคำ ทำให้ค่าเงินบาทลดลง

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ความคิดของคณะราษฎรตามเค้าโครงเศรษฐกิจ ดูเหมือนจะนำไปสู่ความสนใจต่อการแก้ปัญหาชาวนามากขึ้น ใน พ.ศ. 2483 มีการเคลื่อนไหวโดยผู้แทนฝ่ายก้าวหน้า ผลักดันจนกระทั่งมีการยกเลิกเงินรัชชูปการและภาษีค่านา แต่ในงานเขียนของ ศิวรักษ์ ศิวารมย์ เห็นว่า รัฐบาลไม่ได้สลายความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบศักดินาในภาคชนบท เพราะเจ้าที่ดินเก่ายังคงดำรงสถานะเป็นเจ้าของที่ดินจำนวนมากเช่นเดิม และบางส่วนยังมีอิทธิพลทางเศรษฐกิจอย่างสูงอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากความพ่ายแพ้ของนายปรีดี พนมยงค์ ในการผลักดันเค้าโครงการเศรษฐกิจที่มีแนวทางกำหนดให้รัฐบาลบังคับซื้อที่ดินจากเจ้าที่ดินรายใหญ่ อันเป็น

ผลให้อิทธิพลของเจ้าที่ดินเก่ายังคงมีอยู่หนาแน่นในสังคมไทยต่อไปเช่นเดิม (ศิวิรักษ์ ศิวารมย์, 2521 : 121)

เมื่อพิจารณาจากในด้านนโยบายและมาตรการของรัฐในการแก้ปัญหาของชาวนา สิริ เปรมจิตต์ (2516) ได้ชี้ให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงโต้แย้งเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ ได้ชี้ให้เห็นว่าปัญหาความยากจนโดยเฉพาะกรณีของชาวนาในช่วง ร.7 ซึ่งเป็นช่วงที่เศรษฐกิจตกต่ำพระองค์ทรงมีพระราชดำรัสตอบโต้คณะราษฎรว่าในสยามไม่มีปัญหาความยากจนใดๆ

“...ข้าพเจ้าขอกล่าวว่า ราษฎรของเราตลอดจนชนชั้น
ขอทานปรากฏว่ายังไม่มอดตาย...ข้าพเจ้ายอมรับว่า ฐานะการ
กินอยู่ของราษฎรเรายังต่ำกว่าฐานะของราษฎรใน
ต่างประเทศ...แต่ตามรายงานของโปรเฟสเซอร์ซิมเมอนั้น
กล่าวว่า ฐานะของเรานี้สูงกว่าบรรดาราษฎรในประเทศอื่นๆ
ในทวีปเอเชีย...” (อ้างถึงใน สิริ เปรมจิตต์, 2516: 51-52)

ดังนั้น นโยบายส่วนใหญ่ของรัฐจึงมีลักษณะปล่อยให้ชาวนา “ดูแลตนเอง” รัฐไม่ได้เข้าไปยุ่งเกี่ยวในการจัดการสาธารณูปโภคใดๆ ทั้งสิ้น และไม่ได้ควบคุมการผลิตอย่างเคร่งครัด คือตราใบที่ชาวนาผลิตข้าวเพื่อเป็นสินค้ารัฐก็พอใจแล้ว และแม้จะมีการจัดตั้งสหกรณ์ในปี 2460 ก็ไม่สามารถแก้ไขปัญหาระยะยาวได้ เพราะชาวนาไม่มีที่ดินสำหรับใช้ในการค้าประกันเงินกู้ และแม้ว่าในช่วงรัชกาลที่ 7 การจัดตั้งสหกรณ์ได้ขยายอย่างมาก กล่าวคือ จนถึงปี 2474 มีจำนวนถึง 150 สหกรณ์ และในปี 2494 มีจำนวนทั้งสิ้น 8,680 สหกรณ์ แต่อย่างไรก็ดี สหกรณ์ในยุคนี้ก็ไม่สามารถช่วยเหลือชาวนาได้เท่าใดนัก เนื่องจากมีปัญหาสภาพเศรษฐกิจตกต่ำอย่างรุนแรง ทำให้รัฐบาลไม่มีเงินอุดหนุนเพียงพอในการดำเนินงานของสหกรณ์ (ปราณี กล่ำส้ม, 2528)

เหตุการณ์สำคัญอีกประการหนึ่งที่มีผลทำให้ชาวนาเกิดความเดือดร้อนมากยิ่งขึ้นก็คือ ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ลสิ้นสุดในปี 2488 ประเทศไทยต้อง

ส่งมอบข้าวสารจำนวน 1.5 ล้านตันเป็นค่าปฏิกรรมสงครามให้แก่ฝ่ายสัมพันธมิตรโดยไม่คิดมูลค่า ผลก็คือทำให้รัฐบาลต้องเข้ามามีบทบาทในการค้าข้าว โดยการผลึกภาระให้กับชาวนาแบกรับ โดยการกดราคาข้าวภายในประเทศให้ต่ำลง เพื่อสะดวกในการจัดหาข้าวส่งไปต่างประเทศ

ในขณะที่ปัญหาในเชิงโครงสร้างดำรงอยู่ แต่ความคิดที่จะแก้ไขปัญหาวานาในเชิงโครงสร้างตามเค้าโครงเศรษฐกิจได้เปลี่ยนแปลงไปสู่การแก้ไขปัญหาในรูปแบบของ “สงเคราะห์” อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้นตั้งแต่ยุคจอมพล ป. เข้ามามีอำนาจด้วยการทำรัฐประหารใน พ.ศ. 2495 โดยอาศัยโครงการพัฒนาท้องถิ่นของกรมประชาสงเคราะห์เป็นเครื่องมือ ซึ่งต่อมาในปี 2499 รัฐบาลได้ประกาศเป็นโครงการแห่งชาติ มีการจัดตั้งศูนย์ฝึกอบรมพนักงานสงเคราะห์ประจำหมู่บ้าน เพื่อดำเนินการค้นคว้าปัญหาทางสังคมเศรษฐกิจ (ดาเกิง โถทอง, 2538 : 29-38)

สภาพของชาวนาในยุคนี้ ชาวนาจึงอยู่ในสภาพซึ่งเดือดร้อน ถูกเอารัดเอาเปรียบภายใต้ความสัมพันธ์ทางการผลิตที่พัฒนามาตั้งแต่ยุคสัญญาเบาริ่งใน ร.4 เป็นต้นมา และปัญหาได้ทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 5 ซึ่งชาวนาอยู่ในฝ่ายเสียเปรียบ ในขณะที่นโยบายและมาตรการของรัฐก็ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ เค้าโครงเศรษฐกิจของคณะราษฎรที่มุ่งแก้ปัญหาเชิงโครงสร้างของชาวนาถูกขัดขวางจากกลุ่มอำนาจเก่า และเบี่ยงเบนไปสู่ “การสงเคราะห์” จะเห็นว่าผลพวงจากรากเหง้าปัญหาในเชิงโครงสร้างดังกล่าวนี้ นำไปสู่ความเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวนาในรูปแบบต่างๆ อยู่บ้างแม้จะไม่ชัดเจนก็ตาม

1.1.2 รูปแบบการเคลื่อนไหว

1.1.2.1 กบฏชาวนา

การเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวนาในอดีตก่อนยุคการเข้าร่วมกับขบวนการสังคมนิยม ในลักษณะของการกระทำร่วมหมู่ (collective action) ที่เห็นได้ชัดเจนและมีงานเขียนกล่าวถึงกันมากในรูปแบบหนึ่ง ได้แก่ กบฏชาวนาและกบฏผีบุญ (ดูรายละเอียดในพรพิบูลย์ ยันตระกุล และอัจฉราพร กมฺพพิชัย (บก.), 2527)

หากมองจากสายตาหรือความสนใจความเคลื่อนไหวของขบวนการประชาชน การเกิดขึ้นของกบฏเหล่านี้อย่างต่อเนื่อง จะมองว่ากบฏเหล่านี้ โดยเฉพาะกบฏผู้มีบุญก็คือ “กบฏชาวนา” ที่ชนะของการศึกษาเรื่อง “กบฏชาวนา” ดังกล่าวนี้น่าค้นหาอธิบายเกี่ยวกับความรู้สึกนึกคิดดั้งเดิม การเปลี่ยนแปลงของชาวนา ปฏิกริยาของชาวนาที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคม รวมทั้งการปรับตัวของชาวนาในวัฒนธรรมดั้งเดิม (พรเพ็ญ อ้นตระกูล และ อัจฉราพร กมฺพพิชัย (บก.), 2527 : 14) เช่น มองปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ เป็นเรื่องของจิตสำนึกและความสัมพันธ์กับระบบการผลิตของสังคม กบฏผู้มีบุญมีฐานอุดมการณ์พระศรีอารีย์ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมความเชื่อของชาวนาที่มีแนวต่อต้านอำนาจรัฐ กบฏผู้มีบุญจึงเป็น “กบฏชาวนา” โดยมีพลังผลักดันคือ จิตสำนึกในความเป็นชนชาติส่วนน้อยโดยเฉพาะในภาคอีสาน (ดูงาน เช่น ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและประนุช ทรัพย์สาร ใน พรเพ็ญ อ้นตระกูลและอัจฉราพร กมฺพพิชัย, บก., 2527)

งานเหล่านี้อธิบายให้เห็นถึง การเกิดขึ้นของกบฏชาวนาภายใต้บริบท ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยโดยแรงผลักดันทั้งจากภายในอันได้แก่การปฏิรูปการเมืองการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 และปัจจัยภายนอก ได้แก่ การขยายตัวของลัทธิอาณานิคมและระบบทุนนิยม

กล่าวโดยสรุป ลักษณะของกบฏชาวนาที่เกิดขึ้นจึงมีการอธิบายว่า ประการแรก เป็นกบฏของชนกลุ่มน้อยหรือกบฏท้องถิ่น (ซึ่งผู้คนล้วนอยู่ในสังคมชาวนา) ที่ถูกบังคับให้มีการเปลี่ยนแปลง โดยระบบอำนาจทางการเมืองและวัฒนธรรมที่แตกต่างและเหนือกว่า และประการที่สอง เป็นกบฏของชาวนาด้วยจิตสำนึกและอุดมการณ์ของชาวนาเมื่อถูกกดขี่ขูดรีดในทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม เช่น การเก็บภาษี ความรู้สึกต่ำต้อยในทางเชื้อชาติ และความรู้สึกด้อยทางการเมือง (พรเพ็ญ อ้นตระกูลและอัจฉราพรณ กมฺพพิชัย, บก., 2527: 12)

อย่างไรก็ดี ในประเด็นรากเหง้าสาเหตุที่ผลักดันให้ชาวนาลุกขึ้นมาสู้ งานเขียนบางชิ้น ปฏิเสธปัญหาความแตกต่างทางด้านเชื้อชาติและขบวนการ

จัดตั้งกบฏผู้มีบุญ และเห็นว่าไม่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของขบวนการเหล่านี้ แนวการอธิบายถึงสาเหตุของการกบฏ รูปแบบของการจัดตั้งขบวนการ และเป้าหมายของขบวนการจึงมีความแตกต่างหลากหลายกันมาก (ดูรายละเอียดใน พรเพ็ญ ฮั่นตระกูลและอัจฉราพรรณ กมุทพิชัย, 2527)

ส่วนในประเด็นลักษณะองค์กรเคลื่อนไหว การเคลื่อนไหวของชาวนาในยุคนี้มีลักษณะแบบเฉพาะกิจมากกว่าจะมีรูปแบบองค์กรการเคลื่อนไหวที่ชัดเจน และเกี่ยวข้องกับลักษณะบารมีหรือบุคลิกภาพส่วนตัวของผู้นำ และการเกิดขึ้นของกบฏชาวนาในยุคนี้ (ช่วงปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน พ.ศ.2435) มักจะเกิดขึ้นในส่วนหัวเมืองโดยเฉพาะในภาคอีสาน และผู้เขียนมักจะอธิบายให้เห็นถึงการล่มสลายของการเคลื่อนไหวต่อสู้ด้วยลักษณะของการขาดการจัดตั้งที่ดี อุดมการณ์นำของฝ่ายชาวนามีข้อจำกัด มีผู้นำเดี่ยว ฯลฯ และการปราบปรามด้วยวิธีการรุนแรงโดยรัฐ

คำถามสำคัญประการหนึ่งก็คือ ทำไม “กบฏชาวนา” ที่อิงความเชื่อในเรื่องพระศรีอารีย์ไม่ปรากฏในหมู่ชาวนาภาคกลาง เพราะสภาพความเป็นอยู่ของชาวนาไทยในบริเวณดังกล่าวนี้ ก็ไม่ได้พ้นจากความยากแค้นขาดแคลน และปราศจากการกดขี่จากอำนาจรัฐ (ฉลอง สุนทราวณิชย์, 2527 : 26) ฉลอง สุนทราวณิชย์ พยายามชี้ให้เห็นว่า รัฐประสบความสำเร็จในการสร้าง “ความชอบธรรม” อุดมการณ์ทางการเมืองขึ้นมาสนับสนุนอย่างเป็นระบบจนทำให้ชาวนาภาคกลางยอมรับอำนาจ

อย่างไรก็ดี งานบางชิ้นที่พยายามอธิบายรูปแบบการเคลื่อนไหวหรือการต่อต้านของชาวนาในลักษณะของ “โจรชาวนา” ซึ่งเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในยุคปฏิรูปการปกครองแผ่นดินสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งจะกล่าวต่อไป

1.1.2.2 โจรขานา

ช่วงการเติบโตของเศรษฐกิจข้าวและการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางในยุคปฏิรูปการปกครองแผ่นดินได้เกิดปรากฏการณ์สำคัญ ก็คือ โจรขานา งานเขียนของบรูซ จอห์นสตัน (2530) กล่าวว่า แม้จะเป็นที่น่าเสียดายที่ไม่มีสถิติอาชญากรบันทึกเอาไว้ แต่ก็สังเกตได้ว่ามีโจรเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง บันทึกของกรมพระยาตำราฯ ในปี 2436 พระองค์ทรงตรัสว่าตัวเลขการกระทำผิดอาชญากรโจรผู้ร้ายปล้นอยู่ในระดับสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ซึ่งเป็นพื้นที่ปลูกข้าวสำคัญ-ผู้เขียน) และมักเป็นการขโมยวัวควาย การปล้นสะดมภักคริวเรือนขานาที่ร่ำรวย (บรูซ จอห์นสตัน, 2530 : 87) โจรบางส่วนจึงเป็นขานาซึ่งเป็นคนยากจน ขานาธรรมดาที่ประสบความล้มเหลวในการเลี้ยงชีพ

ใน พ.ศ. 2439 เจ้าหน้าที่ของบริษัทชุตคลองแลคูนาสยามรายงานว่ามีเมื่อคราวไปตั้งสำนักงานในเขตสัมปทาน ได้ถูกข่มขู่จากพวกโจรตั้งแต่แรกจนกระทั่งต้องสร้างแท่นยิงปืนไว้รอบๆ สำนักงาน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างขานาซึ่งอยู่ในพื้นที่เดียวกับบริษัทชุตคลองได้เป็นอย่างดี

การเกิดขึ้นและการขยายตัวอย่างกว้างขวางของโจรในช่วงหลังปี 2435 ฝ่ายรัฐถึงกับจำเป็นต้องเร่งการปราบปรามทั้งด้านการใช้กำลัง และการสร้างองค์ความรู้ความเข้าใจวัฒนธรรมโจรอย่างจริงจัง กรมพระยาตำราฯ ราชนาภาพ ได้เสด็จไปตามหัวเมืองต่างๆ ดังปรากฏบทสัมภาษณ์สำคัญในหนังสือชื่อ “สนทนาผู้ร้ายปล้น” ซึ่งเป็นการรวบรวมค้นหาทั้งกลยุทธ์วิธีการของโจร รวมทั้งการพยายามสร้างความเข้าใจ “วัฒนธรรมโจร” (ตำราฯ ราชนาภาพ, 2468)

นอกจากนี้ ในพ.ศ. 2436 ยังได้ทรงเสนอให้ใช้ทหารจากหน่วยส่วนกลางที่มีอาวุธทันสมัยในการปราบโจร มีการณรงค์ปราบโจรหลายครั้ง รวมทั้งการรวบรวมรายชื่อโจรได้มากถึง 1,600 ชื่อ บรูซ จอห์นสตัน เห็นว่า โจรบางส่วนก็คือ ขานาซึ่งเป็นคนยากจน โจรเหล่านี้คือขานาที่ประสบความล้มเหลวในการเลี้ยงชีพ และยังพบว่า คนที่เป็นโจรได้รับการสนับสนุนจาก

ชาวบ้านในหมู่บ้าน จนกระทั่งทางการบ่นว่า พวกเขาชาวบ้านปฏิเสธที่จะช่วย ตำรวจจับโจรผู้ร้ายคนสำคัญๆ ชาวบ้านกลับพากันปกป้องโจรให้รอดพ้นจากเงื้อมมือตำรวจ ปรากฏการณ์การเกิดขึ้นและการขยายตัวของ “โจรชานา” จึงสะท้อนถึงความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างระบบอำนาจรัฐรวมศูนย์ที่ขยายลงไปผ่านระบบเศรษฐกิจการค้าข้าว กับชุมชนชานาในชนบทแถบภาคกลาง ดังกรณีเสือหัวมขุนโจรสุพรรณผู้โด่งดัง ได้รับความช่วยเหลือและความเห็นอกเห็นใจจากชาวบ้านอย่างกว้างขวาง ซึ่งเท่ากับชาวบ้านยอมรับอำนาจของขุนโจรเหล่านี้ว่าถูกต้องชอบธรรมไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าอำนาจรัฐ

กล่าวโดยสรุป งานของ บรูซ จอห์นสตัน ได้ชี้ให้เห็นว่า ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของยุคการปฏิรูปการปกครองและการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจการค้าข้าว ปัญหาโจรเป็นปัญหาหนักในชนบทใกล้กรุงเทพฯ ทั้งในเขตสัมปทานรังสิตและบริเวณรอบๆ กรุงเทพฯ ซึ่งโดยทั่วไปแล้วได้มีการบุกเบิกเพื่อการตั้งถิ่นฐานและการปลูกข้าว

การเกิดและการขยายตัวของโจรและวัฒนธรรมโจรดังกล่าวมานี้ สอดคล้องกับกรณีภาคใต้ ซึ่งมีข้อสรุปที่ชัดเจนร่วมกันประการหนึ่งว่า กรณีการเกิดโจรมักเกี่ยวข้องกับและสัมพันธ์โดยตรงกับกลไกอำนาจรัฐตั้งการเกิด “วัฒนธรรมโจร” และชุมโจรขนาดใหญ่ของภาคใต้ในพื้นที่เขตแดนต่อแดนระหว่างจังหวัดพัทลุงกับนครศรีธรรมราช ภายใต้การนำของรุ่ง ดอนทราย ยงยุทธ ชูแว่น เห็นในทำนองเดียวกันว่า ตั้งแต่ยุคการเปลี่ยนแปลงในพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราได้ทำความเดือดร้อนให้แก่ชุมชนชานาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา จากระบบ “ส่วยสาอากร” ซึ่งเป็นผลทำให้ชานาพยายามแยกตัวออกจากอำนาจรัฐด้วยการเข้าร่วมและสนับสนุนชุมโจรต่างๆ ที่ปฏิเสธอำนาจรัฐ ซึ่งเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางช่วงรัชกาลที่ 6 (ล้อม เพ็งแก้ว, 2537:บทนำ)

1.1.2.3 ความขัดแย้งระหว่างเจ้าที่ดินและชาวนา

นอกจากรูปแบบการเคลื่อนไหวของชาวนาที่เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวนากับรัฐในลักษณะของกบฏชาวนาและโจรชาวนา ยังมีความขัดแย้งสำคัญที่ทำให้ชาวนารวมตัวกันลุกขึ้นมาปะทะกับเจ้าที่ดิน ซึ่งก็คือความขัดแย้งระหว่างชาวนาซึ่งครอบครองหรือทำกินอยู่เดิมกับบริษัทขุดคลองๆ และกับเจ้าที่ดินที่เข้ามาครอบครองที่นา ดังปรากฏในปี 2435 มีความรุนแรงกรณีชาวมอญซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยที่อยู่เดิม ได้บุกเข้าเหยียบย่ำทำลายข้าวของเหล่านั้น กรณีพิพาทเหล่านี้เกิดขึ้นหลายปีจนน่ารำรัง และถึงขั้นปะทะเสียชีวิต ในปี 2443 การต่อสู้แย่งที่ดินในเขตสัมปทานมีผู้เสียชีวิต 3 คน และบาดเจ็บ 4 คน เหตุการณ์เหล่านี้ทำให้รัฐบาลมองเห็นว่าข้อพิพาทเกี่ยวกับที่ดินเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของความสงบในชนบท (บรูซ จอห์นสตัน, 2530 : 63-67)

นอกจากกรณีความขัดแย้งเหล่านี้ มีความขัดแย้งบางลักษณะที่น่าสนใจซึ่งเกิดขึ้นในเขตทำนาซึ่งเป็นแรงงานอพยพจากอีสาน ปัญหาการขาดแคลนแรงงานในภาคกลาง เจ้าที่ดินบางส่วนได้อาศัยแรงงานอพยพจากอีสานซึ่งสามารถเคลื่อนย้ายได้ เนื่องจากมีการสร้างทางรถไฟ มีรายงานว่าในปี 2444 คนอีสาน 1,094 คนมารับจ้างในเขตธัญบุรี และในปี 2447 มีคนอีสานจำนวน 5,000 คน ได้ขออนุญาตกลับถิ่นเดิม (บรูซ จอห์นสตัน, 2530 : 121) คนอีสานผู้ซึ่งมีวัฒนธรรมและภาษาต่างจากภาคกลาง ซึ่งได้ถูกเรียกว่า “ลาว” ในเขตนาขนาดใหญ่ที่มีการใช้แรงงานอีสานเหล่านี้ ได้เกิดความขัดแย้งระหว่างเจ้าของนากับคนอีสานในหลายแห่ง เพราะถูกห้ามไม่ให้จ้างงานประเพณีรีนจริง

1.2 การต่อสู้ของในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 – ยุคก่อน 14 ตุลาคม 2516

1.2.1 ชาวนาในสายตาของทฤษฎีอำมาตยาธิปไตย

การอธิบายการเคลื่อนไหวของชาวนาในยุคนี้ อาจแบ่งได้ 2 แนวทาง คือ แนวทางทฤษฎีอำมาตยาธิปไตย (bureaucratic polity) ที่มองว่า การเมืองไทยถูกครอบงำด้วยระบบราชการ ทหารและพลเมือง ส่วนกลุ่มพลังนอกระบบราชการ (extra bureaucratic force) แทบไม่มีบทบาทในการเคลื่อนไหว

ทางการเมือง ประชาชน โดยเฉพาะชาวนา มีลักษณะเฉื่อยชาทางการเมือง ซึ่งอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ทางการเมืองของระบบอุปถัมภ์

ประกาศ ป็นตบแต่ง (2540 : 15) ได้ชี้ให้เห็นการเคลื่อนไหวของประชาชนช่วงก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 แม้จะมีการรวมตัวกันของชาวนาชาวไร่ปรากฏในลักษณะของการเดินขบวน แต่ก็เป็นการเดินขบวนในลักษณะของการ “ร้องทุกข์” หรือ “ร้องขอ” ความช่วยเหลือจากผู้อุปถัมภ์ที่ซึ่งมีสถานะทางอำนาจในสังคมสูงกว่า และชี้ว่าสำเนียงของผู้คนในยุคนี้ไม่มีความรับรู้ในเรื่องการเดินขบวน ชุมนุมประท้วงในความหมายดังที่เข้าใจกันในปัจจุบัน (มีข้อสังเกตว่าในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2493 ซึ่งไม่ปรากฏคำว่า “เดินขบวน” “ประท้วง” และ “ขบวนการ” มีแต่คำว่าร้องทุกข์ในความหมายว่าบอกความทุกข์เพื่อขอความช่วยเหลือ)

ดังจะเห็นได้จากการเคลื่อนไหวของชาวนาชาวไร่ในชนบทหลายครั้งเกี่ยวกับปัญหาความเดือดร้อน เช่นในปี 2489 หลังจากที่รัฐบาลไทยต้องยอมให้ข้าวจำนวน 1.5 ล้านตัน เพื่อจ่ายเป็นค่าปฏิกรรมสงครามจึงทำให้เกิดความเดือดร้อนในประเทศเกิดภาวะข้าวขาดแคลน รัฐบาลได้ให้ความช่วยเหลือโดยจัดส่งข้าวสารไปยังชนบทต่างๆ แต่การคอร์ปชั่นเกิดขึ้น ชาวบ้านจึงร้องเรียนต่อทางการให้ช่วยเหลือ

“ประชาชนที่ยากจนเดือดร้อนแสนสาหัส ครั้งหนึ่งได้ทราบว่ามีรัฐบาลท่านกรุณาจัดส่งข้าวสารเป็นจำนวนตั้งหลายพันกระสอบให้คุณเรียบ นิลระตะ ผู้แทนฯ จังหวัดตรังนำไปจำหน่ายแก่ประชาชนในราคาถูกๆ โดยคิดกำไรแต่พอควร แต่คอยแล้วคอยเล่าข่าวคราวก็เงียบหายเหมือนคลื่นกระทบฝั่ง แม้น้ำตาคุณเรียบ ชาวตรังก็ไม่เห็นตั้งหลายเดือน ราษฎรหมู่ 1 (อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง) จึงคิดเดินขบวนให้ทางการช่วยเหลือ” (สยามนิกร, 2489 : - ชีตเส้นใต้โดยผู้เขียน)

อีกกรณีหนึ่งก็คือ กรณีชาวไร่อ้อยเกาะคาเดือดร้อน ได้อาศัยช่องทาง การร้องเรียนต่อหนังสือพิมพ์ ซึ่งจะพบว่าหนังสือพิมพ์ในยุคนี้ได้มีคอลัมน์ ให้ชาวบ้านได้ร้องทุกข์เพื่อเป็นช่องทางไปสู่ระบบการเมือง

“เราได้รับคำร้องทุกข์จากชาวไร่อ้อย ตำบลเกาะคา จังหวัดลำปาง กล่าวโทษผู้จัดการโรงงานน้ำตาลและเจ้าหน้าที่ ทางโรงงาน เช่น พวกนายตรวจและนายด่านเป็นข้อหากรรจ์ หลายกระทง กับขอร้องให้ทางการกระทรวงอุตสาหกรรม เปลี่ยนสัญญาซื้ออ้อยจากชาวไร่อ้อยเสียใหม่ โดยกล่าวว่าราคา ตามสัญญาเวลานี้อ้อยน้ำหนักหนึ่งตันได้ราคาเพียง 120 บาท ถูกนัก เพราะอ้อยหนึ่งตันทำน้ำตาลได้ถึง 2 หาบ

....ชาวไร่อ้อยได้พรรณานาความทุกข์คับแค้นอันพวกเขาถูกเบียดเบียนมา เป็นที่น่าสงสารมาก เราจึงใคร่เสนอเรื่องนี้ ต่อท่านรัฐมนตรีอุตสาหกรรมให้สอบสวนดูบ้าง หากเป็นความจริงดังที่กสิกรชาวไร่อ้อยร้องเรียนมาก็ควรจะหาทางดับทุกข์ ให้แก่พวกเขาให้ได้รับความร่มเย็นสืบไปบ้าง...” (ศรีกรง, 2491 ก: 2)

เราจะเห็นบทบาทของนักการเมืองหรือผู้แทนฯ ในกรณีนายบุญเท่ง ทองสวัสดิ์ ได้กล่าวถึงกรณีการเวนคืนที่ดิน 3,850 ไร่ ที่ตำบลเกาะคา ตำบลวังพร้าว อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง โดยหนังสือพิมพ์พาดหัวว่า

“เดินขบวนให้คืนที่ดิน...ส.ส. ลำปางเสนอให้รัฐบาล คืนที่ดิน ถ้าไม่ยอมจะเป็นหัวหน้าเดินขบวน” (ศรีกรง, 2491ข : 1)

ปรากฏการณ์ดังกล่าวเหล่านี้ของชาวนาชาวไร่จึงทำให้ Morell & Chai-anan (1981) สรุปว่า แม้ปัญหาของชาวนาซึ่งเป็นสาเหตุทำให้เกิดขบวนการชาวนาช่วงหลัง 14 ตุลาคม 2516 จะไม่ใช่เป็นเรื่องใหม่ แต่การไม่ลุกขึ้นสู้ของชาวนาในอดีตเป็นเพราะในยุคเดิมไม่มีแรงกดดันด้านประชากร และ

ที่สำคัญคือ เป็นเพราะวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเผด็จการของชนชนบท และวัฒนธรรมการเมืองภายใต้ระบบกษัตริย์ซึ่งพสกนิกรจงรักภักดี และเป็นศูนย์รวมแห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของผู้คนในสังคม

1.2.2 ชาวนาในขบวนการสังคมนิยม

ปัญหาการอธิบายของทฤษฎีอำมาตยาธิปไตยที่สำคัญก็คือ ทำให้การอธิบายการเกิดขึ้นของสหพันธ์ชาวนาชาวไร่และการต่อสู้ของชาวนาในหลายๆ กรณีกลายเป็นเรื่องที่ถูกจัดตั้งและชี้นำโดยนิสิตนักศึกษา ส่วนปรากฏการณ์ที่มีผู้นำชาวนาถูกจับ เช่น กรณีกบฏสันติภาพในเดือนพฤศจิกายน 2495 ซึ่งมีการจับกุมสมาชิกขบวนการสันติภาพ มีชาวนาบ้านคูชอด อำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ ถูกจับ 28 คน และในการกวาดล้างครั้งใหญ่ยุคจอมพลสฤษดิ์มีชาวนาถูกจับอีก 30 คน ก็มีอธิบายกันว่า เป็นเพราะรัฐบาลจับผิดคนกล่าวคือ จับชาวนาที่ไม่รู้เรื่องราวหรือไม่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหว

เกี่ยวกับการเกิดและการเติบโตของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ (2536) ได้ชี้ว่า โฮจิมินห์ที่ได้เข้ามาในอีสานตั้งแต่ปี 2472 และใช้ชื่อไทยว่า “ลุงจิ้น” (ธงชัย พึ่งกันไทย, 2521 : 78) ผลการเคลื่อนไหวในครั้งนั้น น่าจะทำให้ชาวไทยในภาคอีสานเริ่มรับรู้ถึงลัทธิมาร์กซ์และแนวคิดเกี่ยวกับสังคมนิยม โดยเฉพาะในหมู่ปัญญาชนท้องถิ่น

โฮจิมินห์ได้เป็นตัวประสานของลัทธิมาร์กซ์สายจีนและสายเวียดนามเข้าด้วยกัน และตั้งเป็น “คณะคอมมิวนิสต์สยาม” ในปี 2473 โดยตั้งเป้าหมายว่าจะเป็นพรรคปฏิวัติที่โค่นล้มจักรวรรดินิยมและศักดินาเพื่อสร้างรัฐใหม่แห่งกรรมกรชาวนาขึ้นในสยาม (มนัสชัย นำทรงพล, 2524) และในปี 2485 ได้มีการตั้งเป็น “พรรคคอมมิวนิสต์ไทย” ในยุคต้นพรรคคอมมิวนิสต์เคลื่อนไหวในเมือง โดยเฉพาะการเคลื่อนไหวในหมู่กรรมกรเป็นด้านหลัก ดังที่มีการจัดตั้ง “สหอาชีพกรรมกร” ขึ้น

ต่อมาในการจัดสมัยชาครั้งที่ 2 ในปี 2495 ได้มีการวิพากษ์แนวทางรัฐสภาและแนวทางรัฐประหาร พร้อมทั้งผ่านมติให้สนใจชนบทเพิ่มมากขึ้น

เพราะ “ชาวนาเป็นทัพหลวง เป็นพลังผลักดันสำคัญที่สุดของการปฏิวัติ” และได้เปลี่ยนชื่อมาเป็น “พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย” (มนัสชัย นำทรงพล, 2524 : 11)

นอกจากนี้ หลังจากการยึดอำนาจในจีน พรรคคอมมิวนิสต์ได้ตัดสินใจที่จะให้ความสำคัญกับงานจัดตั้งชาวนาในชนบทจากช่วงต้นปี 2492 สหายของพรรคได้เดินทางลงสู่ชนบท 6 จังหวัดในภาคอีสานและในภาคอื่นๆ อีกจำนวนหนึ่ง โดยองค์กรแนวหน้าที่สำคัญที่ถูกจัดตั้งขึ้นก็คือ “ไทยกู้ชาติ” และพรรคได้ทำงานกับชาวนาจนกระทั่งรัฐบาลล้มไปในเดือนกันยายน 2495 ภายหลังจากรัฐประหารโดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม

การเปลี่ยนแนวทางที่มุ่งเมืองประสานชนบทมีรูปธรรมให้เห็นในหลายกรณี ดังเช่น ปี 2493 ในพื้นที่ จ.ศรีสะเกษ ได้มีอดีตกรรมกรรถไฟ ผู้นำสหอาชีพกรรมกรทำนุหนึ่งที่มีบทบาทในช่วงขบวนการเสรีไทยได้ลงไปหัดเป็นกสิกร โดยทำนาและเลี้ยงไก่เพื่ออาศัยเป็นเครื่องมือในการเข้าหามวลชน เคยเข้าร่วมจัดตั้งพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยในหมู่กรรมกรรถไฟที่มักกะสัน เคยเป็นกรรมการกลางของสมาคมต่อต้านญี่ปุ่น พอถึงราว พ.ศ. 2493 แนวทางปฏิบัติของพรรคคอมมิวนิสต์เปลี่ยนจากการเคลื่อนไหวในชนชั้นกรรมอาชีพไปสู่ชาวนาในชนบท จึงได้ลาออกจากกรรมกรรถไฟ และไปอยู่ที่ จ.ศรีสะเกษ

“ปี 2493 มาอยู่ศรีสะเกษตั้งแต่ยังไม่เจริญ มาฝึกอาชีพทำนา เลี้ยงไก่เป็นคนแรก ส่งเสริมอาชีพให้เกษตรกรรักชาติ รักอาชีพของเขา...มาปลุกระดมเรื่องอาชีพให้ชาวนาชาวไร่ รู้ว่าทางรอดอยู่ไหน...เคยถูกจับ 2 ครั้ง ครั้งแรกในปี 2486 ช่วงที่มีการเคลื่อนไหวต่อต้านญี่ปุ่น...ครั้งที่ 2 ปี 2510 ข้อหาคอมมิวนิสต์ ถูกขังคุกมืดที่บางเขน 2 ปีครึ่ง ไม่เคยเห็นแสงสว่างเลย...” (อดีตสหอาชีพทำนุหนึ่ง, สัมภาษณ์, มกราคม 2540)

อีกพื้นที่หนึ่งที่มีการบันทึกความเคลื่อนไหวในลักษณะเดียวกันไว้คือ กรณีบ้านแพงพวย จ.บุรีรัมย์ สหายवाद หรือพ่อลี โสณกุลกล่าวถึงการเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์อย่างน่าสนใจว่า

“คือปี 2494 ในนี้เขาได้มาเคลื่อนไหวกันแล้ว ที่บ้านแพงพวยเขามีการเคลื่อนไหว ตอนนั้นมันเป็นปัญหาเกี่ยวกับสันติภาพ สันติภาพขององค์การสหประชาชาติ เขาก็มีการทำลายเซ็นบัญชีทางว่าเกี่ยวกับการคัดค้านสงครามเกาหลี...เรียกเป็นกบฏสันติภาพ” (พ่อลี โสณกุล หรือสหายवाद, สัมภาษณ์, ธันวาคม 2539 สัมภาษณ์โดย ปรีชา อุยตระกูล)

เมื่อถามว่าใครมาเคลื่อนไหว

“...ในช่วงหลังๆ ดูเหมือนเป็นตัวแทนพรรค ก็พอรู้แต่ว่ามันมีพี่ๆ น้องๆ เขาก็มีหน่วยติดต่อกัน ตอนนั้นคือตามลงประวัติ จะเห็นว่าพรรคที่ต่อสู้ในเมืองเห็นจะไม่ไหวแล้ว จึงต้องลงชนบทฉะนั้นพวกหน่วยงานที่ลงสู่ชนบทนี้เขาก็มีการเคลื่อนไหวก็พอดีช่วงนั้นมีการเคลื่อนไหวในการคัดค้านสงครามและสันติภาพ...ก็จำได้มีคนบ้านใกล้ นายพรม ภาพยนต์ หรือตอนอยู่ป่าชื่อว่าสหายเตือน เคยร่วมแนวทางในเมืองด้วยการเข้าไปเป็นกรรมกร แล้วก็ไปเพื่อนคนหนึ่งมาจากกรุงเทพฯ ชื่อ หมออุทธิ สุทธิพงษ์ ชื่อแกตอนอยู่ในป่าก็ชื่อหมอถ่าน...” (พ่อลี โสณกุล หรือสหายवाद, สัมภาษณ์, ธันวาคม 2539)

การเคลื่อนไหวสันติภาพที่บ้านแพงพวยเหมือนกับพื้นที่อื่น กล่าวคือเป็นเพียงเครื่องมือที่จะใช้ลงไปทำงานมวลชนชาวนา โดยกลุ่มจัดตั้งชาวนาได้เคลื่อนไหวให้มีการจัดตั้ง “ไทยกู้ชาติ”

“ไทยกู้ชาติ แพงพวยนี่นะ ไร่จุดไทยกู้ชาติ มันคือการเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อเรียกร้องสันติภาพ คัดค้านสงครามและสันติภาพ กับการเคลื่อนไหวจัดตั้งปลุกระดมชาวนาขึ้นมา ถือ

ว่า เรียกว่าให้เป็นไทยกู้ชาติ มันจะมีไปตลอดอีสาน...บุรีรัมย์ก็มีที่บ้านแพงพวยเริ่มต้น แล้วก็สุรินทร์มีอยู่ส่วนหนึ่ง ศรีสะเกษมีที่บ้านคูซอด...ไทยกู้ชาติตอนนั้นดูเหมือนจะต่อต้านอเมริกา..." (พ่อลี โสณกุล หรือสหายหวาด, สัมภาษณ์, ธันวาคม 2539)

ภายหลังจากกบฏสันติภาพถูกปราบปรามโดยจอมพล ป. ก็ได้มีการจัดตั้ง "องค์การชาวนากู้ชาติ" ขึ้นในราวปี 2496 โดยกิจกรรมสำคัญขององค์การก็คือ ปลุกระดมชาวนาให้ตื่นตัวทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม และให้พึ่งตนเองได้ ให้ชาวนามองเห็นเป้าหมายว่า ประเทศไทยไม่ใช่ประเทศที่เป็นเอกราช เป็นเมืองขึ้นทั้งทางด้านการเมือง การทหาร เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ส่วนขอบเขต จำนวนผู้เข้าร่วมในองค์การชาวนากู้ชาติดูเหมือนจะไม่เป็นที่ทราบกันชัดเจน

"...จำไม่ได้แล้ว (ว่ามีกี่คน) โดยหลักทั่วไปแล้วเขาไม่เปิดเผย เรียกว่าเป็นกฎของงานพรรค สมมุติหน่วยเรามี 3 คน ก็จะไปขยายงานอีกคนละ 3 คน เราจะรู้ร่วมกันแต่เหนือขึ้นไปอีกจะไม่รู้แล้ว เราก็มีงานหลัก งานเปิดเผยคือ แนวการศึกษา แก่ผู้ใหญ่"

...หลังจากตั้งองค์การชาวนากู้ชาติแล้ว ตอนนั้นในช่วงปี 2500 ก็มีรัฐประหาร ที่นี้ก็มีการปราบปรามพวกที่เคลื่อนไหว ก็ต่อกันมาเป็นทอดๆ จากกบฏสันติภาพ มีการจับกุมและฆ่า..." (พ่อลี โสณกุล หรือสหายหวาด, สัมภาษณ์, ธันวาคม 2539)

ในขณะที่ขบวนการเสรีไทยมุ่งระดมชาวนาเข้าร่วมการต่อต้านญี่ปุ่น และมีลักษณะของการกู้ชาติ เช่นเดียวกับองค์การไทยกู้ชาติซึ่งมุ่งลงไปจัดตั้งชาวนาเพื่อให้เข้าร่วมขบวนการสันติภาพในยุคต่อมา ส่วนองค์การชาวนากู้ชาติซึ่งเกิดขึ้นภายหลังกบฏสันติภาพกลับมีสีสันของการต่อต้านจักรวรรดินิยมอเมริกา ซึ่งทั้ง 3 องค์การ/ขบวนการที่เข้าไประดมและจัดตั้งชาวนาดูเหมือนล้วน

จะเกี่ยวข้องกับแนวสังคมนิยม ดังการตอบคำถามแบบคลุมเครือของสหาย วัฒนาแต่ก็แฝงด้วยนัยบางอย่าง

“...หากถามว่าขบวนการนี้ (เสรีไทย-ผู้เขียน) เกี่ยวข้อง กับ พคท.หรือไม่ ก็ไม่อาจตอบได้ตรงกับข้อเท็จจริงได้ เมื่อเข้าร่วมขบวนการ.และการสู่ฐานนำระดับสูงขึ้นไปทราบ ขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นของพคท.เคลื่อนไหวยุติในกรุงเทพและ บางส่วนของภาคใต้เท่านั้น มิได้มีความสัมพันธ์กับพื้นที่เหล่านี้ (หมายถึงในอีสาน-ผู้เขียน) ...แต่ก็ทราบภายหลังว่านายกว้าง ทองทวีเป็นสมาชิกพคท.เราร่วมฝักอยู่ด้วย...” (สหายวัฒนา ใน อรรถ นันทจักร์, 2533 :25)

ข้อสังเกตคือ ขบวนการสันติภาพเป็นการจัดตั้งที่เกี่ยวข้องกับ ขบวนการสังคมนิยมในช่วงปี 2493-5 ภายใต้อิทธิพลของขบวนการคอมมิวนิสต์ ระหว่างประเทศ คณะกรรมการประกอบด้วยชาวนา ในระดับจังหวัดได้มีการ จัดตั้งและระดมชาวนาเข้ามาร่วม หลังจากการประชุมที่โรงแรมสุริยานนท์ พรรคคอมมิวนิสต์ฯ ได้กำหนดให้มีการจัดตั้งชาวนาเข้าร่วมขบวนการและ เริ่มต้นจัดตั้งอย่างจริงจังตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2495 เพราะมีเงื่อนไขเรื่องฝน แล้งในภาคอีสานพอดี โดยใช้เทคนิคของการรณรงค์ให้มีการบริจาคเงิน เสื้อผ้า และยารักษาโรค เพื่อนำไปช่วยเหลือชาวนาในอีสานในเดือนตุลาคม 2495 ได้มีการนำสิ่งของซึ่งรับบริจาคไปแจกจ่ายให้กับชาวนาในเขตขอนแก่น สุรินทร์ ศรีสะเกษ กุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้เดินทางไปยังบ้านคูซอด จังหวัดศรีสะเกษในวันที่ 28 ตุลาคม และได้ไปจังหวัดอื่นอีก 2 แห่ง

การบริจาดดังกล่าวนี้มีการติดต่อประสานกับพรรคคอมมิวนิสต์ในพื้นที่ ซึ่งมีการทำงานจัดตั้งชาวนาอยู่แล้ว และเห็นว่าศรีสะเกษ คือจังหวัดที่มีการ จัดตั้งชาวนาที่เข้มแข็งที่สุดในขณะนั้น พื้นที่สำคัญที่ลงไปก็คือ บ้านคูซอด บ้านหนองใหญ่ และบ้านหญ้าปล้อง ซึ่งได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการสันติภาพ สำเร็จในหลายจังหวัด โดยคณะกรรมการประกอบด้วย พระ ผู้นำชาวบ้าน ฯลฯ

เรื่องราวเหล่านี้ปรากฏในเรื่องสั้นชุด “ขอแรงหน่อยเถอะ” (ศรีบูรพา (นามแฝง), 2530)

สิ่งสำคัญก็คือ ได้มีการรณรงค์ให้ต่อต้านภาษีที่ดินของรัฐบาล เมื่อ กุหลาบ สายประดิษฐ์ เดินทางไปถึงได้มีการจัดตั้งขานาชาวกจนและเดือดร้อนจากภาษีที่ดินมารับการบริจาคและรณรงค์ปัญหาต่อสื่อมวลชน ซึ่งมีการระดมสื่อลงไปอย่างมากมาย นอกจากนี้ คณะที่ลงไปยังได้ทำการสำรวจความยากจน รณรงค์ปัญหาเรื่องภาษีที่ดินและได้ผลักดันไปสู่สมาชิกสภาท้องถิ่น ซึ่งจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า องค์การสันติภาพ ไม่ได้แค่เป็นเรื่องการคัดค้านการส่งทหารไทยไปรบที่เกาหลี หากแต่มุ่งเรียกร้อง กดดันให้รัฐบาลแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของขานาชาวไร และที่สำคัญก็คือ องค์การสันติภาพ ไม่ได้เป็นองค์กรของปัญญาชน หากแต่มีความพยายามที่จะจัดตั้งและระดมขานาเข้าร่วมขบวนการ และมีจุดหมายสำคัญอยู่ที่การเคลื่อนไหวขานามากกว่าจะเป็นการคัดค้านในประเด็นสงครามและสันติภาพ

การเคลื่อนไหวของขบวนการสันติภาพได้ถูกปราบปรามด้วยการจับกุมโดยจอมพล ป. ในปี 2495 ศิวะ รณชิต (2521 : 131-138) ได้กล่าวถึงผู้ต้องขังที่เป็นขานาชาวไรในลาดยาวไว้ว่า มีอยู่ราว 30 คน ทุกคนเข้ามาด้วยข้อหาเป็นการกระทำความผิดเป็นคอมมิวนิสต์ และพ่วงด้วย กบฏภายในและภายนอกราชอาณาจักร ส่วนใหญ่เป็นขานาจากบ้านคูซอด อ.เมือง จ.ศรีสะเกษ และส่วนใหญ่เคยถูกจับในยุค “กบฏสันติภาพ” พ.ศ.2495 มาแล้วทั้งสิ้น ตระกูลใหญ่ที่ถูกจับคือ ตระกูลชัยชาญถูกจับมาทั้งหมด 5 คน ในสายตาของศิวะ รณชิต เห็นว่า ขานาชาวไรบ้านคูซอดที่ถูกจับมาไม่ใช่เป็นเพราะกระทำความผิดเป็นคอมมิวนิสต์ แต่เป็นเพราะไปเป็นหัวคะแนนให้กับพรรคฝ่ายตรงข้ามกับรัฐบาลคือพรรคเศรษฐกิจหรือพรรคแนวร่วมสังคมนิยมซึ่งมีนายเทพ โชติสุขิต เป็นหัวหน้าพรรค

การออกชนบทของบรรดาปัญญาชน นักการเมืองฝ่ายก้าวหน้าเกิดขึ้นครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่งหลังจอมพลสฤษดิ์ยึดอำนาจ คนเหล่านี้ได้เข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์และทำงานเคลื่อนไหวจัดตั้งขานาอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะในเขต

ภาคอีสาน ดังเช่น ครอบ จันดาวงศ์ ได้ออกไปอยู่ชนบทหลังการปฏิวัติ โดยจอมพลสฤษดิ์ 1 ต.ค.2501 และหันไปประกอบอาชีพทางการเกษตรคือทำนาและเลี้ยงไก่ ขณะเดียวกันก็ร่วมดำเนินงานด้าน “องค์กรสามัคคีธรรม” ซึ่งเป็นองค์กรช่วยเหลือกันเองของชาวนาชาวไร่ต่อจากที่ดำเนินการเอาไว้ในต้นปี 2500 (แคน สาลิกา, บก., 2538 : 61)

การจัดตั้งชาวนาชาวไร่ดังกล่าวนี้ได้กลายเป็นหน่อเป็นเชื้อในการสร้างผู้นำชาวนาชาวไร่ในหลายพื้นที่ พื้นที่เหล่านี้จึงมักจะลุกขึ้นมาต่อสู้เมื่อมีความเดือดร้อน หรือเหตุการณ์ความขัดแย้งกับรัฐก่อนพื้นที่อื่นๆ เสมอ หลังครอบ จันดาวงศ์ ถูกประหารชีวิต พื้นที่เหล่านี้ได้รับการสานต่อจากสหายรุ่นต่อมา

“มีมวลชนอยู่ราว 7-8 หมู่บ้านที่พวกเราเจาะเข้าไปได้...สรุปแลกเปลี่ยนบทเรียนกันก็ลงไปสู่มวลชนใหม่เงื่อนไขที่เอื้ออำนวยให้ดำเนินไปค่อนข้างดี คือ เป็นพื้นที่ที่เคยเคลื่อนไหวของ เตียง ศิริจันทร์ ครอบ จันทรดาวงศ์ ในสมัยเสรีไทย และยุคต่อมาก็มีการเคลื่อนไหวของ ครอบ จันดาวงศ์ ทองพันธ์ สุทธิมาศ เกี่ยวกับการจัดตั้ง องค์กรชาวนาสามัคคีธรรม ถูกปราบและเลิกไป เมื่อพวกเราเข้ามา ก็ปรับวิธีทำงานมิให้โง่งมว่างเกินไป ค่อยแทรกซึมเข้าไปตามเส้นสายเก่าในแต่ละหมู่บ้าน...” (สหายวัฒนา ใน อรรถ นันทจักร์, 2533 :32)

พื้นที่และผู้คนที่เข้าร่วมขบวนการเหล่านี้ในระยะต่อมาล้วนเข้าร่วมขบวนการสังคมนิยมภายใต้ธงนำของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ดังเขตงานเอเชียและเขตงานภูซาง แกนนำที่ปรากฏตัวในพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยล้วนเคยเข้าร่วมขบวนการ/องค์กรเหล่านี้ ฐานของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยที่ขยายอย่างกว้างขวางในระยะต่อมาก็เริ่มจากหมู่บ้านและแกนนำเหล่านี้ (สหายพั้วและสหายทศ, สัมภาษณ์, 15 ธันวาคม 2541) เหตุการณ์การลุกขึ้นสู้ของชาวนาครั้งใหญ่ในยุคต่อมา ก็ล้วนอยู่ในพื้นที่เหล่านี้

ดังในปี 2508 มีเหตุการณ์การเดินขบวนประท้วงครั้งสำคัญในจังหวัดอุดรธานี กรณีชาวไร่อ้อยไม่พอใจโรงงานน้ำตาลที่กตราคาอ้อย (จังหวัดอุดรธานี เป็นจังหวัดแรกๆ ที่มีการตั้งโรงงานน้ำตาล และมีพื้นที่ปลูกอ้อยจำนวนมาก) การประท้วงครั้งนี้มีชาวไร่อ้อยมาร่วมเคลื่อนไหวจำนวน 4-5 หมื่นคน ถึงแม้จะไม่มี การเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบายมากนัก แต่ในสายตาอดีตสหภายในเขตงานนี้ มองว่าการเคลื่อนไหวครั้งนี้ถือเป็นความสำเร็จของการทำงานมวลชนเป็นอย่างมาก (สหภาพฯ, สัมภาษณ์, 15 ธันวาคม 2541) ซึ่งจะเห็นว่า การประท้วงในยุค เผด็จการทหารตั้งแต่จอมพลสฤษดิ์ขึ้นมาอำนาจในปี 2500 เป็นต้นมาแทบจะ ไม่มีเกิดขึ้นเลย การประท้วงครั้งนี้จึงถือเป็นการท้าทายอำนาจรัฐครั้งสำคัญ

การต่อสู้ของชาวบ้านกรณีการคัดค้านอ่างเก็บน้ำห้วยหลวง อ.หนองบัวบาน จ.อุดรธานี ในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ซึ่งมี ชาวบ้านเข้าร่วมเดินขบวน ณ ที่ทำการ อ.หนองบัวบาน ก็เป็นพื้นที่ซึ่งมีการ เคลื่อนไหวจัดตั้งมวลชนที่เข้มแข็ง ซึ่งในที่สุดได้มีการจัดตั้งเป็นสหพันธ์ชาวนา ชาวไร่ จ.อุดรธานี (ประศักดิ์ ชัยชาติ “สหภาพทรัพย์” อดีตประธานสหพันธ์ ชาวนาชาวไร่ จ.อุดรธานี, สัมภาษณ์, 17 ธันวาคม 2541) และกรณีชาวบ้าน คูซอดลุกขึ้นมาคัดค้านโรงงานเยื่อกระดาษ คัดค้านการสร้างฝายหวนาใน ทศวรรษที่ 2530 สะท้อนให้เห็นเป็นอย่างดีว่าพื้นที่เหล่านี้ได้ผ่านการต่อสู้มา อย่างต่อเนื่อง การเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวนาชาวไร่ที่เกิดขึ้นจึงไม่ได้เป็นไปโดย บังเอิญ

1.3 บทสรุป

กล่าวโดยสรุป การเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวนาในยุคก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เริ่มปรากฏตัวอย่างชัดเจนในยุคหลังการปฏิรูปการปกครอง แผ่นดิน 2435 ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างที่สำคัญอันต่อ เนื่องมาจากสัญญาเบาริ่งและระบบเศรษฐกิจการค้าข้าว ภายใต้การจัด ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ-การเมืองแบบใหม่ที่เกิดรัฐรวมศูนย์โดยผนวกเอา ดินแดนหัวเมืองเข้าสู่กรุงเทพฯ และการปรับโครงสร้างการผลิตภายใน ความสัมพันธ์ทางการผลิตที่ทำให้ชาวนาอยู่ในฝ่ายถูกเอารัดเอาเปรียบ ทำให้

เกิดการลุกขึ้นมาต่อต้านรัฐในหลายรูปแบบ เช่น กบฏชาวนา โจรชวานา และ ความขัดแย้งระหว่างชวานากับเจ้าของที่ดิน

อย่างไรก็ดี การลุกขึ้นมาต่อสู้ของชวานาในยุคต้นไม่ได้เกิดขึ้นอย่าง กว้างขวางมากนัก ซึ่งมักจะวิเคราะห์กันว่า เป็นเพราะปัญหาของชวานายังไม่ ผลักให้ชวานาอยู่ในลักษณะ “คอปรึมน้ำ” ยังไม่มีความกดดันด้านประชากร ชวานายังมีทางออกในการหักล้างถางพง การก่อเกิดขบวนการชวานาหรือการ ต่อสู้ที่มีชวานาเข้าร่วมอย่างกว้างขวางมักอธิบายกันว่า ชวานายังสามารถอยู่ใน ระดับของการพึ่งตนเองได้ แม้จะมีการเอารัดเอาเปรียบ ชวานาก็สามารถปลูก ข้าวไว้สีกินเองได้ จำนวนประชากรยังไม่มีปัญหา รวมทั้งชวานายังสามารถหัก กร้างถางพงใหม่ๆ ได้ รวมทั้งการอธิบายว่ามีวัฒนธรรมเฉื่อยชาทางการเมือง (Morell & Chai-anan, 1981)

แต่อย่างไรก็ดี ปรากฏการณ์บางด้านได้ชี้ให้เห็นถึงการลุกขึ้นมาต่อสู้ ของชวานาในการเข้าร่วมกับขบวนการสังคมนิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วง หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ตั้งแต่ปี 2495 เป็นต้นมา ซึ่งพรรคคอมมิวนิสต์ได้ ปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์จากเมืองสู่ชนบท การจัดตั้งและระดมชวานาในยุคต้นแม้ จะมีเพียงแกนนำไม่กี่คนในแต่ละหมู่บ้าน แต่ก็เป็เงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ความคิด เหล่านี้ขยายตัวในเวลาต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วงที่รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ได้ปราบปรามอย่างรุนแรง ได้ผลักดันให้ปัญญาชน นักการเมืองฝ่ายก้าวหน้า ฯลฯ ลงไปฝังตัวในชนบท

ดังนั้น สำหรับการเคลื่อนไหวของชวานาชาวไร่ในยุคเดิมแล้ว แทนที่จะ เป็นการเคลื่อนไหวจากปัญหาความเดือดร้อนที่ชวานาประสบอยู่กับ ชีวิตประจำวันอย่างเป็นรูปธรรม (เช่น ราคาข้าวตกต่ำ ฯลฯ) กลับเป็นการ เคลื่อนไหวภายใต้อุดมการณ์ทางการเมืองที่มีลักษณะนามธรรม และผ่านการ จัดตั้งโดยปัญญาชน หรือองค์กรนำ ภายใต้ขบวนการสังคมนิยม เช่น พรรคคอมมิวนิสต์ ขบวนการสันติภาพ ฯลฯ

2. ขบวนการชาวนาช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

จากงานเขียนและการบันทึกประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของชาวนา หรือชาวบ้านในชนบท ช่วงก่อนเหตุการณ์การณ์ 14 ตุลาคม 2516 ได้ข้อสรุปในทำนองเดียวกันว่า ไม่มีการรวมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนของชาวบ้านในชนบท ดังสรุปทจากสำนักทฤษฎีอำมาตยาธิปไตย (Bureaucratic Polity) (Riggs, 1966) ที่มองว่า การเมืองไทยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จนถึงการเข้าสู่อำนาจของ จอมพลสฤษดิ์ดีว่า เป็นเรื่องของการต่อสู้ระหว่างกลุ่มผู้ปกครองที่ประกอบด้วยนักการเมืองและ ข้าราชการ ส่วนกลุ่มนอกระบบราชการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กลุ่มชาวนา ไม่มีบทบาททางการเมือง เช่นเดียวกับงานของสำนักโครงสร้างหลวมที่ชี้ให้เห็นว่าการรวมกลุ่มสังคมไทยมีลักษณะไม่เป็นทางการและเป็นแบบเฉพาะกิจ ขึ้นอยู่กับตัวบุคคล ภาพการเคลื่อนไหวของชาวนาจึงเป็นการพึ่งพาภายใต้โครงสร้างระบบอุปถัมภ์ พึ่งอำนาจ พึ่งบารมีของผู้มีสถานะ ตำแหน่งในสังคม (ดู Evers, Hans Dieter (et al), 1969)

การเกิดขึ้นของ สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย ซึ่งได้ก่อตั้งขึ้นในปี 2517 จึงนำสู่คำถามว่า เหตุใดจึงเกิดขึ้นได้ มีเงื่อนไขอย่างไร ซึ่งจะเป็นประเด็นแรกที่จะพิจารณา

2.1 เหตุใดจึงเกิดขบวนการชาวนา

อะไรเป็นเหตุหรือเป็นเงื่อนไขปัจจัยที่ก่อให้เกิดขบวนการชาวนาในช่วงนี้ ข้อสรุปจากงานซึ่งศึกษาส่วนใหญ่กล่าวถึงเงื่อนไข 2 ประการคือ เงื่อนไขจำเป็น และเงื่อนไขเพียงพอ Ratana Boonmathaya (1993) กล่าวถึงเงื่อนไขจำเป็นได้แก่ เงื่อนไขเชิงภาวะวิสัย ซึ่งได้แก่ ความสัมพันธ์ทางสังคมของการผลิตระหว่างชาวนากับรัฐ ชาวนากับเจ้าที่ดินและนายทุน ซึ่งเป็นไปในลักษณะของการเอารัดเอาเปรียบ เช่นเดียวกับ สรุพล ต้นรุ่งเรืองทวี (2535) ได้กล่าวถึงสภาพการกดขี่ขูดรีดที่ชาวนาประสบอย่างรุนแรงในขณะนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

ปัญหาที่ดินทำกิน ปัญหาค่าเช่านา ปัญหาราคาพืชผลตกต่ำ และปัญหาการกดขี่ของข้าราชการท้องถิ่น

ส่วนเงื่อนไขเพียงพอ งานเขียนแทบทุกชิ้นพยายามชี้ให้เห็นว่า นิสิตนักศึกษาที่ลงชนบทภายใต้โครงการเผยแพร่ประชาธิปไตยสู่ชนบทเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชาวนาสามารถมองปัญหาในเชิงโครงสร้าง หรือสามารถคิดแบบองค์รวมได้จนสามารถมองสาเหตุปัญหาได้ บทบาทของนักศึกษาจึงก่อให้เกิดเงื่อนไขเชิงอัตวิสัย คือการเกิดจิตสำนึกซึ่งตระหนักว่า ความสัมพันธ์ทางการผลิตซึ่งดำรงอยู่เป็นการเอารัดเอาเปรียบชาวนา ชาวนาได้ตระหนักว่าตนถูกกดขี่ขูดรีดและเอารัดเอาเปรียบ (กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2526; Ratana Boonmathaya, 1986 ฯลฯ)

นอกจากนี้ ในบริบทช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เกิดผู้นำชาวนาที่มีบารมีและมีลักษณะปฏิวัติเกิดขึ้น และที่สำคัญคือ การมีองค์กรและแนวทางขององค์กรที่สามารถเหนี่ยวนำให้ชาวนาเข้าร่วมและสามารถขยายอำนาจของกลุ่มพันธมิตร นอกจากนี้ ยังมีโครงสร้างโอกาสทางการเมืองที่เอื้อต่อการพัฒนาองค์กรชาวนาที่สำคัญ คือ ภาวะการณ์ซึ่งศัตรูของชาวนามีกำลังอ่อนแอลงโดยเปรียบเทียบ อันได้แก่ การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองมาสู่บรรยากาศศุภประชาธิปไตยแบ่งบาน และการมีพันธมิตรฝ่ายก้าวหน้าเกิดขึ้น เช่น ขบวนการสังคมนิยม ขบวนการนิสิต นักศึกษา ฯลฯ เหล่านี้เป็นปัจจัยเอื้อให้ชาวนาสามารถพัฒนาองค์กรการเคลื่อนไหวที่เข้มแข็งได้

อย่างไรก็ดี การให้น้ำหนักในเงื่อนไขต่างๆ เหล่านี้ โดยเฉพาะบทบาทของนิสิตนักศึกษาที่เข้าไปเกี่ยวพันในขบวนการชาวนาดูจะเป็นประเด็นถกเถียงสำคัญ เช่น วิเคราะห์กันว่า ขบวนการชาวนาที่เกิดขึ้นเป็นการระดมและจัดตั้งโดยนิสิตนักศึกษา ซึ่งแนววิเคราะห์ดังกล่าวมีความเชื่อโดยพื้นฐานว่า ชาวนาเฉื่อยชาทางการเมือง การเข้าร่วมในการเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวนาจึงมีลักษณะถูกลากพาเหมือนกับการไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้งของชาวบ้านในชนบทปัจจุบัน

การวิเคราะห์เช่นนี้มีประเด็นควรพิจารณาคือ ช่วงก่อนเกิดสหพันธ์ขานาชาวไรฯ ในปลายปี 2517 มีการเคลื่อนไหวของขานาเพื่อเรียกร้องปัญหาของตนเองโดยการรวมกลุ่มอยู่แล้วแต่จำกัดเฉพาะในระดับท้องถิ่น ซึ่งมีการเคลื่อนไหวโดยการเดินขบวนซ้ำแล้วซ้ำเล่า แต่รัฐบาลก็ไม่สามารถแก้ไขปัญหาของขานาได้ การเดินขบวนของขานาจึงมีการประสานกันมากขึ้นเพื่อให้เกิดพลังกดดัน แสดงให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวที่เริ่มต้นจากปัญหาปากท้องของขานาที่ค่อยๆ ถูกยกระดับขึ้นเป็นปัญหาในระดับโครงสร้างและนโยบาย และการเรียนรู้และสรุปบทเรียนในส่วน of ขานาเอง

สถานะและบทบาทของนิสิตนักศึกษาจึงควรมองว่า เป็นเพียงผู้หนุนเสริมขบวนการขานามากกว่าผู้ระดมจัดตั้ง กล่าวคือ ทำหน้าที่บางด้านซึ่งขานาไม่มีทักษะความสามารถ เช่น ช่องทางการเมืองที่จะเชื่อมต่อเข้าไปสู่กลไกการตัดสินใจทางการเมืองของรัฐบาล นักศึกษามีทักษะที่ขานาไม่มีคือการติดต่อกับรัฐมนตรี ข้าราชการ การจัดทำข้อเรียกร้อง การเจรจาในเวทีร่วมกับรัฐบาล การเผยแพร่ปัญหาของขานาต่อสาธารณะ

นอกจากนิสิตนักศึกษา ยังมีการพิจารณาถึงบทบาทของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยว่า มีความเกี่ยวข้องกับขบวนการขานาอย่างไรบ้าง แม้จะพบว่ามิใช่ผู้ที่มีความสัมพันธ์กับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเข้ามาเคลื่อนไหวในสหพันธ์ขานาชาวไรฯ และผ่านขบวนการนิสิตนักศึกษา แต่ข้อสรุปเบื้องต้นระดับหนึ่งก็คือ ในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 พรรคคอมมิวนิสต์ยังไม่เข้มแข็ง ฐานปฏิบัติงานส่วนใหญ่อยู่ในภาคใต้และภาคอีสาน ซึ่งไม่สอดคล้องกับพื้นที่สหพันธ์ขานาชาวไรฯ

กล่าวโดยสรุป เหตุซึ่งนำมาสู่การเกิดขึ้นของขบวนการขานาจึงได้แก่เงื่อนไขจำเป็นด้านโครงสร้างคือ ความเดือดร้อนที่เกิดจากการเอาเปรียบภายใต้ความสัมพันธ์ทางการผลิตที่ขานาอยู่ในสถานะเสียเปรียบ ขานาต้องสูญเสียที่ดิน และจ่ายค่าเช่านาที่สูง แต่ขานาขายข้าวได้ในราคาต่ำ เนื่องจากรัฐเก็บค่าพรีเมียมข้าวผ่านกระบวนการส่งออก ในขณะที่มีเงื่อนไขเพียงพอด้านการพัฒนาองค์กรของขานาซึ่งเป็นปัจจัยเอื้อที่สำคัญคือ การหนุนช่วยจากนิสิต

นักศึกษา และบรรยากาศการเมืองที่ก้าวสู่ยุคประชาธิปไตยแบ่งบาน เงื่อนไขเหล่านี้จึงนำไปสู่การเกิดสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทยขึ้น ภายใต้คำขวัญว่า "ไม่รบนายไม่หายจน"

2.2 ชื่อเรียกร้องจุดหมาย

ชื่อเรียกร้อง และความต้องการของชาวนาในช่วงนี้ก็คือ การมุ่งให้รัฐกระจายทรัพยากรของสังคมอย่างเป็นธรรม มุ่งที่จะเข้าถึงทรัพยากรของสังคม ซึ่งเป็นเรื่องของการมุ่งให้รัฐปรับปรุงสภาพความยากลำบากทางวัตถุ เรียกร้องให้รัฐเพิ่มราคาผลผลิต ดอกเบี้ยต่ำ การลดค่าเช่านา แก้ปัญหาที่ดินทำกิน ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากชื่อเรียกร้อง 9 ข้อของชาวนาต่อรัฐบาลในเดือนพฤศจิกายน 2517 จะเกี่ยวข้องกับเรื่องให้รัฐแก้ไขปัญหาที่ดินทำกิน ประกันราคาข้าว (ดู กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2530 : 151 และ 2540 : 95)

ชาวนาในยุคนี้ไม่ใช่ว่าจะเคลื่อนไหวแบบพรรคคอมมิวนิสต์ ไม่ได้มุ่งยึดอำนาจรัฐ หากแต่การปราบปรามอย่างรุนแรงของรัฐด้วยการใช้ประเด็นความขัดแย้งเชิงอุดมการณ์แบบซ้าย-ขวา ได้ผลักดันให้ผู้นำชาวนาต้องเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์

2.3 ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวต่อสู้

ช่วงหลัง 14 ตุลาคม 2516 ชาวนาได้เคลื่อนไหวหลายครั้ง แต่กระทำในลักษณะเป็นกลุ่มระดับท้องถิ่นของผู้ประสบปัญหาเดียวกัน กลุ่มจึงมีขนาดเล็ก และมักไม่ได้รับการเหลียวแลจากรัฐบาล ยุทธศาสตร์และวิธีการต่อสู้ที่สำคัญของชาวนาช่วงนี้ก็คือ การอาศัยการรวมตัวกันมากขึ้น จากภายในชุมชนเดียวกันเป็นการประสานระดับจังหวัด และหลายจังหวัดรวมกันเคลื่อนไหว ปริมาณของผู้ชุมนุมและผู้ร่วมเคลื่อนไหวก็มากขึ้น ทำให้มีอำนาจต่อรองกับรัฐบาลมากขึ้น ชาวนาได้บทเรียนว่า ปริมาณการชุมนุมที่มากทำให้รัฐได้รับความกดดันว่าไม่แก้ปัญหาชาวนา จนต้องมีการรับชื่อเรียกร้องของชาวนา แม้ว่าจะไม่สามารถแก้ไขตามที่ได้รับปากไว้ก็ตาม (สุรพล ต้นรุ่งเรืองทวี, 2535) ประสบการณ์และบทเรียนเหล่านี้ได้นำมาสู่ข้อสรุปในการจัดตั้งเป็นสหพันธ์

ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย ซึ่งในช่วงที่รุ่งเรืองที่สุด สหพันธ์ชาวนาชาวไร่ฯ มีสมาชิก 1,500,000 คน จาก 41 จังหวัด มีการจัดตั้งองค์กรจากใหญ่ไปหาเล็ก คือ ระดับประเทศ ระดับภาค ระดับจังหวัด และระดับอำเภอ ระดับตำบล และระดับหมู่บ้าน โดยมีประธานรับผิดชอบแต่ละเขต (สุรพล ต้นรุ่งเรืองทวี, 2535)

ยุทธศาสตร์ วิธีการต่อสู้ที่ชาวนาไทยในช่วงนี้ใช้ในการต่อต้านรัฐก็คือ ยุทธวิธีที่ไร้ความรุนแรง ซึ่งมักจะเป็นไปในรูปแบบการประท้วงและเรียกร้อง หน้าทำเนียบรัฐบาล ท้องสนามหลวง และเห็นว่า ขบวนการชาวนาเป็นขบวนการที่มีลักษณะเคลื่อนไหวในเชิงประชาธิปไตยมากกว่าเป็นขบวนการแบบพรรคคอมมิวนิสต์ กล่าวคือ เป็นการรวมตัวในลักษณะกลุ่มผลประโยชน์หรือกลุ่มผลักดันทางการเมือง มีข้อเรียกร้องซึ่งเป็นผลประโยชน์เฉพาะกลุ่ม โดยอาศัยการชุมนุมเป็นเครื่องมือหรือทรัพยากรทางอำนาจที่สำคัญในการสร้างอำนาจกดดันรัฐบาลให้กำหนดนโยบายและมาตรการที่สอดคล้องกับผลประโยชน์ของชาวนา ข้อสรุปที่สำคัญก็คือ ชาวนาจะใช้ความรุนแรงก็ต่อเมื่อเจ้าหน้าที่รัฐเริ่มใช้การปราบปรามอย่างรุนแรงก่อน และได้พัฒนาไปสู่การร่วมต่อสู้ด้วยอาวุธกับพรรคคอมมิวนิสต์ในที่สุด

ในการต่อสู้ของสหพันธ์ชาวนาฯ ด้วยการปักหลักชุมนุม ในช่วงรัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ มักถูกปฏิบัติเสมอทุกครั้ง จนในที่สุด ขบวนการชาวนาได้อาศัยการสร้างกลุ่มพันธมิตรอันได้แก่ กลุ่มนิสิตนักศึกษา และกรรมกร กล่าวคือ ในการชุมนุมใหญ่ในกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 3 พฤษภาคม 2518 ได้มีการจัดตั้ง “คณะกรรมการสามประสาน” ขึ้น เพื่อให้ชาวนา นักศึกษา และกรรมกรได้หนุนช่วยซึ่งกันและกันโดยคณะกรรมการสามประสานประกอบด้วยฝ่ายชาวนา 28 จังหวัด ฝ่ายกรรมกร จากศูนย์ประสานงานกรรมกรแห่งชาติ และฝ่ายนักศึกษาจากกลุ่มต่างๆ 16 กลุ่ม

ดังนั้น วิธีการต่อสู้ของชาวนายุคนี้ จึงเริ่มจากการเคลื่อนไหวเฉพาะพื้นที่ในระดับชุมชน บทเรียนการต่อสู้ได้ทำให้ชาวนารวมตัวกันในขอบวงที่กว้างขวาง และอาศัยการสร้างหมู่พันธมิตรในเมืองคือ นักศึกษา และกรรมกร วิธีการที่สำคัญที่ในสร้างพลังของชาวนาก็คือ การปักหลักชุมนุมเพื่อสร้างเวที

เจรจากับรัฐบาล แต่ผลจากการเลือกใช้วิธีการปราบปรามโดยรัฐภายใต้
อุดมการณ์ "ชาวพิฆาตซ้าย" ได้ผลักดันให้ชาวนามีทางเลือกเพียงวิธีการเดียวคือ
การต่อสู้ด้วยอาวุธ

2.4 บทเรียนการปราบปราม ทำลายขบวนการชาวนาโดยรัฐ

การเคลื่อนไหวของชาวนาประสบความสำเร็จในช่วงต้น การเดินขบวน
ในปี 2517 ได้กดดันให้รัฐตั้งคณะกรรมการสอบสวนปัญหาหนี้ของชาวนาชาวไร่
(กสส.) มีการขยายพื้นที่การบังคับพ.ร.บ.ค่าเช่านา และการออก พ.ร.บ.ปฏิรูป
ที่ดินฯ ในปี 2518 แต่การต่อสู้ของชาวนาถูกนำไปผูกโยงเข้ากับอุดมการณ์
พรรคคอมมิวนิสต์ ในปี 2518 สหพันธ์ชาวนาชาวไร่ฯ เริ่มถูกปราบปรามโดยวิธี
รุนแรง

ดังการประชุมในเดือน พ.ค.2518 ซึ่งได้มีการชุมนุมที่กรุงเทพฯ และ
ต่างจังหวัด รัฐได้ตอบโต้ด้วยการปราบปรามที่รุนแรงโดยที่ จ.สุรินทร์ มีการ
ปล่อยนักโทษออกมาปะทะกับชาวนา ที่ จ.อุดรธานี มีการส่ง อ.ส.พร้อมอาวุธ
ครบมือมาล้อมบริเวณที่ชาวนาชุมนุม และสร้างสถานการณ์ยิงชาวบ้านที่กำลัง
เลี้ยงควายอยู่ในบริเวณนั้น และจับกุมแกนนำชาวนาไป 18 คน โดยกล่าวหาว่า
เป็นคอมมิวนิสต์ คณะกรรมการสามประสานจึงมีมติให้ชาวนาทุกหน่วยที่ชุมนุม
ในต่างจังหวัดตอบโต้การก่อวินด้วยวิธีการป้องกันตัวแบบลูกเสือชาวบ้านที่เคย
ฝึกมา จนในที่สุด เมื่อวันที่ 6 พ.ค.2518 คณะกรรมการสามประสานประกาศยุติ
การต่อสู้ในเขตเมือง “ที่ดินของเราอยู่ในชนบท ดังนั้น เราจะต่อสู้ร่วมกันใน
ชนบท” (สุรพล ตันรุ่งเรืองทวี, 2535)

จากข้อมูลการปราบปรามชาวนา สุรพล ตันรุ่งเรืองทวี (2535) พบว่า
มีผู้นำชาวนาถูกสังหารทั้งหมด 55 คน ส่วนใหญ่จะถูกลอบสังหารในช่วงที่มีการ
จัดตั้งกลุ่มสามประสานแล้ว และส่วนใหญ่เป็นผู้นำในภาคเหนือ นฤมล ทับ
จุมพลและคณะ (2539) ชี้ให้เห็นว่า การปราบปรามชาวนาในช่วงนี้เกิดขึ้น
ภายในอุดมการณ์รัฐที่เหมารวมว่า การเคลื่อนไหวของชาวนาเป็นขบวนการ

เดียวกับพรรคคอมมิวนิสต์ รัฐใช้กลไกกลุ่มมวลชนจัดตั้ง เช่น กลุ่มนवल กลุ่มลูกเสือชาวบ้าน กลุ่มอาสาสมัครป้องกันหมู่บ้าน (อส.)

บทเรียนแก่สังคมที่ได้จากงานเขียนต่างๆ เหล่านี้ก็คือ ชี้ให้เห็นว่า การปราบปรามที่รุนแรงของรัฐได้ผลักดันให้ชาวนาไม่มีทางเลือกในการต่อสู้ภายใต้ระบบประชาธิปไตย ทำให้ขบวนการชาวนาถูกทำลายลงและผลักดันให้ชาวนาต้องเข้าร่วมต่อสู้กับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย และการที่ชาวนาหันมาตอบโต้ด้วยวิธีการรุนแรงได้ทำให้เกิดบทเรียนที่สำคัญคือ ชาวนาถูกโดดเดี่ยวจากกลุ่มที่เป็นกลาง พันธมิตรในเมืองที่เคยสนับสนุนมาก่อน

2.5 สรุป

ขบวนการชาวนาในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 คือ การเคลื่อนไหวของสหพันธ์ชาวนาชาวไร่ฯ โดยประเด็นข้อเรียกร้องที่สำคัญก็คือ การเคลื่อนไหวเพื่อให้ได้มาซึ่งการกระจายทรัพยากรของสังคม โดยเฉพาะในเรื่องปัจจัยการผลิต ราคาผลผลิต ปัญหาหนี้สิน การเรียกร้องให้รัฐออก พ.ร.บ.ค่าเช่านา พ.ร.บ.ปฏิรูปที่ดินฯ ฯลฯ เป็นต้น ที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นการเมืองแบบการเมืองให้รัฐกระจายทรัพยากรของสังคม (Politics of Redistribution)

การต่อสู้ของขบวนการชาวนายุคนี้ อาศัยการปักหลักชุมนุมประท้วงเพื่อสร้างเวทีเจรจากับรัฐ โดยมีนักศึกษาและกรรมกรเป็นพันธมิตรที่สำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของนักศึกษาที่งานเขียนบางชิ้นเห็นว่า ขบวนการชาวนาเกิดจากการจัดตั้งและระดมโดยนักศึกษา และภายใต้บริบททางสังคมการเมืองยุค “ซ้ายพิฆาตขวา - ขวาพิฆาตซ้าย” ขบวนการกรรมกร ชาวนาถูกมองว่าเป็นองค์กร “ฝ่ายซ้าย” ที่ได้รับอิทธิพลจากลัทธิ/พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ซึ่งนำมาสู่การปราบปรามโดยรัฐ วิธีการปราบปรามที่ใช้กันอย่างกว้างขวางก็คือ การลอบสังหารผู้นำชาวนา จนผลักดันให้ชาวนาต้องหันมาใช้วิธีการต่อสู้ที่รุนแรง จนในที่สุด ขบวนการชาวนายุคนี้ที่ต่อสู้ด้วยวิถีทางประชาธิปไตยได้จบลงพร้อมกับเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519

3. ขบวนการชาวนา ชาวไร่ร่วมสมัย

3.1 จากขบวนการเคลื่อนไหวชาวนาชาวไร่ สูญุด “คำตอบอยู่ที่หมู่บ้าน”

หลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 และการปราบปรามของรัฐ ขบวนการชาวนาชาวไร่ประสบชะตากรรมไม่แตกต่างไปจากขบวนการนิสิตนักศึกษา กล่าวคือ ได้หลบหนีเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย จนกระทั่งรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ.2521 “ประชาธิปไตยครึ่งใบ” บรรยายภาคที่แผดเจกการทหารเริ่มผ่อนปรนในมิติการเคลื่อนไหวทางสังคมการเมือง จึงได้นำมาสู่ความพยายามฟื้นฟูสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทยอีกครั้ง นำโดย “จำรัส ม่วงยาม” ผู้ซึ่งเป็นประธานสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทยคนสุดท้าย อย่างไรก็ตาม จำรัส ม่วงยาม ได้ถูกลอบสังหารเมื่อ 21 กรกฎาคม พ.ศ. 2522 ที่อำเภอปลวกแดง จังหวัดระยอง (กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม : 2522) นับเป็นจุดจบของสหพันธ์ชาวนาแห่งประเทศไทยโดยสิ้นเชิง

อย่างไรก็ดี ในราวปี 2523 เกิดวิกฤติทางด้านอุดมการณ์ภายในองค์กรพรรคคอมมิวนิสต์ และนโยบายการเมืองนำการทหาร 66/2523 จนเกิดภาวะที่เรียกกันว่า “ป่าแตก” ทำให้หนักกิจกรรมทางสังคมเหล่านี้กลับสู่สังคมปกติอีกครั้ง ผลจากสภาวะการณดังกล่าวด้านหนึ่งทำให้เกิดการก่อตัวขึ้นของกระแสการเติบโตขึ้นขององค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) และองค์กรประชาสังคมต่างๆ โดยการทำงานภายใต้แนวคิด “วัฒนธรรมชุมชน” และยุคการคืนสู่รากเหง้าค้นหาภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือที่เรียกกันว่า “ยุคคำตอบอยู่ที่หมู่บ้าน”¹ พัฒนาการของการทำงานเพื่อสร้างองค์กรชาวบ้านได้เติบโตและขยายมิติการทำงานในการเชื่อมร้อยกับเครือข่ายระหว่างองค์กรชาวบ้านในหลายมิติ เช่น ด้านกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกหรือเกษตรผสมผสาน ฯลฯ หรือการเชื่อมร้อยชุมชนเข้าด้วยกันในลักษณะของภูมินิเวศ

¹ ข้อน่าสังเกตคือ การทำงานของ NGO จะไม่เรียกผู้คนที่ตนทำงานว่า “ชาวนาชาวไร่” แต่จะใช้คำว่า “ชาวบ้าน” และใช้คำ “องค์กรชาวบ้าน” แทนการรวมกลุ่มก้อนในลักษณะของ “ขบวนการ” หรือ “สหพันธ์” ที่เคยใช้กันมาแต่เดิม

วัฒนธรรม เช่น เครือข่ายลุ่มน้ำ เครือข่ายป่าชุมชน ฯลฯ ช่วงต่อมามีพัฒนาการสำคัญคือ การทำงานของ NGO ที่มีลักษณะเข้าไปร่วมมือกับภาครัฐและภาคธุรกิจ หรือภาคอื่นๆ เกิดการทำงานในลักษณะของการสร้างภาคีความร่วมมือ โดยเฉพาะบทบาทการทำงานของสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (Local Development Institute-LDI) และ นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้ผลักดันให้เกิดการทำงานในลักษณะที่เรียกว่า “เบญจภาคี” (ชาวบ้าน ราชการ NGO สื่อมวลชน และนักวิชาการ) หรือด้วยการส่งเสริมให้เกิดการทำงานแบบ “ประชาคม” หรือ “ประชารัฐ” โดยมุ่งหวังให้เกิดความร่วมมือกันระหว่างภาคส่วนต่างๆ ในสังคม ความเปลี่ยนแปลงสำคัญจึงอยู่ที่ว่า เกิดการเข้ามาเชื่อมต่อระหว่างองค์กรชาวบ้าน กับพื้นที่ในภาครัฐหรือระบบราชการ ในรูปแบบลักษณะของการแสวงหาความร่วมมือบางมิติ เช่น การสนับสนุนด้านงบประมาณ ฯลฯ มีการทำงานทั้งชุมชนในชนบทและการหนุนเสริม “ประชาคมเมือง” (Civic-Net) (เช่น การทำงานภายใต้คำขวัญ “เมืองน่าอยู่ หน้าบ้านน่ามอง”) ซึ่งจะเห็นได้ว่า กลุ่ม องค์กร ชมรม ฯลฯ ต่างๆ ที่มีลักษณะกิจกรรมในการจัดการชีวิตร่วมกันบางมิติได้รับการสนับสนุนและหิบบกมากกล่าวถึงอย่างกว้างขวาง เช่น ชมรมอาหารปลอดภัย ตลาดผักปลอดภัย หรือ ตลาดทางเลือกต่างๆ ฯลฯ มีการเชื่อมโยงระหว่างผู้ผลิตกับคนชั้นกลางในเมือง ซึ่งเป็นผู้บริโภค

3.2 สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสานกับการก่อตัวของขบวนการชาวนาชาวไร่ยุคใหม่

การทำงานของ NGO มีกิจกรรมทำงานพัฒนาร่วมกับประชาชนในชนบทร่วมกับองค์กรชาวบ้านได้เติบโตเข้มแข็งจนนำมาสู่ข้อตกลงในการประชุมระดับชาติของ NGO 106 องค์กรเมื่อปลายปี 2528 จัดตั้งเป็น คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท (กป.อพช.) และในช่วงปี 2535 เครือข่ายปัญหาของเกษตรกรรายย่อยที่ทำงานในเครือข่ายของ NGO ภาคอีสาน 7 เครือข่ายได้รวมตัวกันคัดค้านร่าง พ.ร.บ.การจัดตั้งสภาเกษตรกรแห่งชาติ และจัดตั้งขึ้นเป็น “สมัชชาเกษตรกรรายย่อย” (สภย.) นำโดย

บำรุง คณะโยธา ในปี 2539 สมัชชาเกษตรกรรายย่อยขยายพื้นที่ไปถึง 97 พื้นที่ ปัญหาและขยายไปสู่ภูมิภาคอื่นๆ แต่ในปีเดียวกันนี้ หลังเลือกตั้งเลขาธิการ สกย. เมื่อ นคร ศรีวิพัฒน์ ดำรงตำแหน่ง ได้เปลี่ยนชื่อเป็น “สมัชชาเกษตรกร รายย่อยภาคอีสาน” (สกย.อ.) ซึ่งเป็นการจำกัดพื้นที่การทำงานเฉพาะภาค อีสาน² หลังการเลือกตั้งเลขาธิการ สกย. ดังกล่าวได้มีการแตกตัวออกเป็นหลาย กลุ่ม และ สกย.อ.ก็เน้นการทำงานด้านการแก้ไขปัญหาหนี้สินของเกษตรกรราย ย่อย และการเข้าถึงโครงการปรับปรุงการผลิต (คปร.) ภายหลังจากได้มีการ ประกาศใช้ พ.ร.บ.กองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร พ.ศ.2542 ซึ่งผลักดันโดย เครือข่ายเกษตรกรรายย่อยเหล่านี้ การเคลื่อนไหวเพื่อแก้ปัญหาเกษตรกรราย ย่อยได้อาศัยกลไกกองทุนฟื้นฟูฯ เป็นด้านหลัก กล่าวคือ ผลักดันให้รัฐบาลนำ งบประมาณมาสนับสนุนกองทุนฟื้นฟูฯ เพื่อซื้อหนี้สินเกษตรกรรายย่อยและ ดำเนินกิจกรรมการฟื้นฟูด้านการผลิตให้แก่เกษตรกรรายย่อยเหล่านี้ ปัจจุบันมี เกษตรกรรายย่อยทั่วประเทศได้ขึ้นกับกองทุนฟื้นฟูฯ จำนวน 6,594,825 คน และมีเกษตรกรที่ยังมีการติดต่อประสานงานกับกองทุนฯ อยู่ราว 4,537,277 คน และจำนวนองค์กรเกษตรกรภายใต้กองทุนฯ 54,216 องค์กร โดยมีที่ยัง ติดต่อประสานกับกองทุนฯ ราว 26,550 องค์กร โดยในช่วง ปี 2549 – 2559 ได้มีการอนุมัติเงินอุดหนุนและเงินกู้ยืมราว 732,517,993 บาท (ส่วนเทคโนโลยี สารสนเทศ สำนักงานกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร, 2560)

ในปัจจุบัน สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สกย.อ.) และ เครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทยยังนับว่าเป็นขบวนการเคลื่อนไหวของ ชาวนาชาวไร่ที่เข้มแข็งมากกว่าองค์กรอื่นๆ โดยได้มีการจัดตั้งพรรคเครือข่าย ชาวนาไทยและเคยลงสมัครรับเลือกตั้งทั่วไปโดยได้คะแนนราว

² แต่อย่างไรก็ดี ในช่วงราวปี 2544-45 ได้มีการขยายเครือข่ายมาสู่ภาคกลาง และภาคอื่นๆ และ จัดตั้งเป็น “สมัชชาเกษตรกรรายย่อย” อีกหลัง ภายหลังจากมีการแยกเครือข่ายออกเป็น สมัชชา เกษตรกรรายย่อยวงเวียนต่างๆ ในภาคกลางได้มีการจัดตั้งเป็น “เครือข่ายหนี้สินชาวนาไทย” ที่นำ โดย ชรินทร์ ดวงดารา และเครือข่ายอื่นๆ อีกจำนวนหนึ่ง เช่น สมัชชาเครือข่ายองค์กรประชาชน แห่งประเทศไทย (สค.ปท.) ฯลฯ

120,000 คน และเป็นพรรคอันดับที่ 8 และได้รับเงินอุดหนุนพรรคการเมืองตามกฎหมายพรรคการเมืองด้วย³

3.3 สมัชชาคนจนและขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อม

ช่วงต้นทศวรรษที่ 20 วิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจที่มีผลต่อเนื่องมาจากวิกฤตการณ์ราคาน้ำมันครั้งที่ 2 ของโลกในปี 2523 รัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ได้แก้ไขปัญหาวิกฤตการณ์เศรษฐกิจโดยเลือกใช้นโยบายร่วมมือกับทุน ที่เน้นบทบาทและความร่วมมือของภาคเอกชนในการปรับโครงสร้างเศรษฐกิจในสาขาการเกษตร อุตสาหกรรม การพัฒนาพลังงาน และการส่งออก ผลของนโยบายดังกล่าวได้ทำให้รัฐและการพัฒนาขยายเข้าไปสู่ชนบทภายใต้ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เรียกว่า “อุตสาหกรรมส่งออกนำความจำเป็นเติบโตทางเศรษฐกิจ” (export-led growth)

กลยุทธ์การพัฒนาดังกล่าวยังผลให้เกิดความขัดแย้ง 2 ด้าน คือ ด้านหนึ่งเป็นความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากร ดิน น้ำ ป่าระหว่างรัฐและภาคธุรกิจกับชาวบ้านอย่างกว้างขวาง โครงการพัฒนาของรัฐได้เข้าไปรุกราน แย่งชิงทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ของชุมชนชาวบ้านที่เป็นชาวนาชาวไร่อย่างไม่เคยเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางเช่นนี้มาก่อน อีกด้านหนึ่งรัฐเลือกที่จะใช้ทรัพยากรเพื่อพัฒนาอุตสาหกรรมการเกษตร ผลพวงของนโยบายและทิศทางดังกล่าวจึงเป็นการแย่งชิงทรัพยากรในเรื่องงบประมาณ การสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐ ฯลฯ

ดังจะพบความขัดแย้งปริมาณการเดินขบวน ชุมนุมประท้วงซึ่งพบว่าเมื่อเปรียบเทียบกับช่วงที่ผ่านมามีปริมาณสูงมาก กล่าวคือ ในรัฐบาลชวน 1 และรัฐบาลบรรหาร มีจำนวนเฉลี่ยวันละ 2 ครั้ง (ปี 2537 มีการเดินขบวน 739 ครั้ง และปี 2538 จำนวน 754 ครั้ง ดู ประภาส ปันตบแต่ง, 2540) ส่วนในรัฐบาลพลเอกชวลิต เพิ่มขึ้นเฉลี่ยวันละ 3 ครั้ง ประเด็นส่วนใหญ่เป็นเรื่อง

³ รายละเอียดสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สยก.อ.) โปรดดู Somchai Phatharathananunth (2005).

เกี่ยวกับความขัดแย้งด้านทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า และการเดินขบวนโดย สกย.อ. ที่เป็นความขัดแย้งที่มีรากเหง้ามาจากนโยบายด้านอุตสาหกรรมเกษตร

การต่อสู้เรียกร้องที่เกิดขึ้นเป็นจุดๆ โดยชุมชนท้องถิ่นเหล่านี้มีพัฒนาการเคลื่อนไหวต่อสู้ มีการจัดองค์กรการเคลื่อนไหว มีรวมตัวกันเป็นเครือข่ายย่อยๆ ในระดับชุมชน ระดับปัญหา ร่วม และเกิดเครือข่ายในระดับภูมิภาค เช่น สหพันธ์ชาวนาชาวไร่อีสานฯ (สคท.) เครือข่ายข้ามภูมิภาค เช่น เครือข่ายสมัชชาเขื่อน สมัชชาเกษตรรกรายย่อยภาคอีสาน (สกย.อ.) และในที่สุดเกิดการรวมตัวเป็นเครือข่ายขนาดใหญ่ 2 ส่วนคือ สมัชชาคนจนซึ่งเป็นเครือข่ายที่ใหญ่ที่สุดในปัจจุบัน และองค์กรชาวนาชาวไร่ในลักษณะ “สมัชชาเกษตรรกรายย่อย” รวมมากกว่า 10 องค์กรในภาคอีสาน

ยุทธศาสตร์การพัฒนาของรัฐในทศวรรษที่ 2520 ได้นำมาซึ่งความขัดแย้งทางสังคมใหม่ๆ ในหลายมิติที่ยังรากลึกลงไปมากกว่าความขัดแย้งระหว่างชาวนากับเจ้าที่ดินเหมือนดังขบวนการเคลื่อนไหวของชาวนาชาวไร่ในยุคก่อนนี้ และไม่ได้เป็นเพียงปัญหาในเรื่องความเป็นธรรมในการกระจายทรัพยากรของสังคมในแง่ปัจจัยการผลิต ราคาพืชผล หนี้สิน งบประมาณหรือโครงการพัฒนาของรัฐเท่านั้น หากแต่ยังรวมถึงปัญหาปากท้องและชีวิตความเป็นอยู่ที่เกี่ยวข้องกับมิติของชุมชนปกติของชาวบ้านทั้งหมดนอกจากนี้ นโยบายเกี่ยวกับการเกษตรนโยบายป่าไม้-ที่ดิน

โครงการขนาดใหญ่ของรัฐไม่เพียงแต่สร้างความขัดแย้งกับชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น หากได้สร้างความขัดแย้งกับกลุ่มนักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และที่เป็นคนชั้นกลางในเมืองที่มีอุดมการณ์หรือแนวคิดด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติและเห็นว่านโยบายดังกล่าวเป็นการทำลายป่าธรรมชาติที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ ดังจะเห็นได้ว่า ในเครือข่ายสมัชชาคนจนมีองค์กรอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม สถาบันด้านสิ่งแวดล้อม นักวิชาการ ฯลฯ เข้ามาร่วมในการเคลื่อนไหวคัดค้าน สมัชชาคนจนจึงมีคนเข้าร่วมในเครือข่ายอย่างหลากหลาย พันธมิตรที่อยู่ในเครือข่ายไม่จำกัดเฉพาะชาวบ้าน คนยากจน แต่มีลักษณะพันธมิตรร่วมของกลุ่มคนที่หลากหลาย เช่น คนในเมือง มีฐานะทางเศรษฐกิจ

คนที่มีการศึกษาดี มีสถานภาพทางสังคม ศิลปิน นักวิชาการ นักพัฒนา นักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ฯลฯ อยู่ด้วย เหล่านี้คือรากเหง้าของปัญหาที่นำมาสู่ความเดือดร้อนของขานาชาวไรที่ทำให้เกิดการรวมตัวกันเพื่อเคลื่อนไหวต่อสู้ต่อต้านรัฐที่เข้ามารุกรานชีวิตของชาวบ้านในรูปแบบของการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ และการแย่งชิงทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับการผลิตในฐานะเกษตรกรรายย่อย

ประภาส ปันตบแต่ง (2540) ได้ชี้ให้เห็นถึงเงื่อนไขจำเป็นด้านองค์กรที่เอื้อให้เกิดการพัฒนาองค์กรขานาชาวนากรณีสมัชชาคนจน โดยพบว่า *สมัชชาคนจน* มีลักษณะที่สำคัญของการพัฒนาองค์กรคือ การมีผู้นำชาวบ้านและพื้นที่ผ่านการต่อสู้อย่างต่อเนื่องยาวนานหลายพื้นที่ มีประสบการณ์การต่อสู้ร่วมกับสหพันธ์ขานาแห่งประเทศไทย และพื้นที่ส่วนใหญ่ในกรณีปัญหาป่าไม้-ที่ดินภาคอีสาน ผ่านการต่อสู้ในช่วงความขัดแย้งด้านอุดมการณ์ระหว่างรัฐกับชาวบ้าน และบทบาท NGO ที่ได้เข้าไปหนุนเสริมในการสร้างองค์กรชาวบ้านที่เข้มแข็ง และเชื่อมประสานให้เกิดเครือข่าย/องค์กรที่กว้างขวาง

ส่วนบริบทแวดล้อมการพัฒนาองค์กรที่สำคัญคือ โครงสร้างโอกาสทางการเมือง ซึ่งการพัฒนาการเมืองได้ก้าวเข้าสู่ยุคที่เรียกกันว่า “ประชาธิปไตยเต็มใบ” ทำให้การเคลื่อนไหวในรูปแบบการเดินขบวนชุมนุมประท้วงสามารถดำเนินได้อย่างชอบธรรม เพราะมีกฎหมายรัฐธรรมนูญรองรับสิทธิดังกล่าวนี้ไว้ โครงสร้างโอกาสทางสังคมที่มีเงื่อนไขที่เอื้อต่อการเกิด และการเติบโตขององค์กรขานาชาวไรคือการเกิดกลุ่มคนซึ่งมีสำนึกสิ่งแวดล้อมองค์กรด้านสิ่งแวดล้อม NGO บุคคลและองค์กรเหล่านี้ได้เข้าร่วมในสมัชชาคนจนจำนวนมาก และมีบทบาทในการช่วยสนับสนุนและส่งเสริมการเคลื่อนไหวของสมัชชาคนจน เงื่อนไขที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้การเคลื่อนไหวเป็นไปได้ด้วยดีคือ การเติบโตของสื่อมวลชน มีการขยายตัวของสื่อต่างๆ ได้เป็นสะพานเชื่อมการเคลื่อนไหวกับสาธารณชนได้เป็นอย่างดี

กรณีสมัชชาคนจนมีลักษณะของชุมชนท้องถิ่น ที่ได้รวมตัวกันเป็นเครือข่ายย่อยๆ เช่น เครือข่ายป่าไม้-ที่ดิน เครือข่ายเขื่อน เครือข่ายเกษตร

ทางเลือก เครือข่ายสลัม บางส่วนไม่ใช่ชุมชนที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ แต่เป็นการรวมตัวของปัจเจกบุคคลที่ประสบปัญหาเดียวกัน คือคนงานที่มารวมตัวกันเป็นสภาเครือข่ายผู้ป่วยจากการทำงาน ซึ่งเครือข่ายย่อยเหล่านี้ได้รวมตัวกันเคลื่อนไหวต่อสู้มาก่อนที่จะรวมกันเป็นสมัชชาคนจน มีคนหลากหลายในเครือข่าย เพราะมีหลายกรณีปัญหาซึ่งเข้ามาร่วมโดยอาศัยการรู้จักส่วนตัวกับแกนนำและ/หรือเข้ามาร่วมระหว่างการชุมนุม อย่างไรก็ตาม ทุกเครือข่ายทุกกรณีปัญหามีจุดร่วมกันที่สำคัญ คือเป็นชุมชนซึ่งได้รับผลกระทบจากการพัฒนาหรือโครงการของรัฐที่เกิดขึ้นในยุคทศวรรษที่ 2520 เหมือนกันทั้งสิ้น

ผู้คนที่อยู่ในเครือข่ายสมัชชาคนจนจึงเป็นคนจน ที่ส่วนใหญ่เป็นชาวนาข้าวไร่ที่มีปัญหาทั้งในเรื่องปัจจัยการผลิต มีปัญหาเรื่องที่ดินทำกิน อุตสาหกรรมแย่งน้ำในการผลิต และได้รับความเดือดร้อนถูกอพยพโดยโครงการของรัฐต่างๆ ซึ่งเป็นการทำลายวิถีชีวิตในทุกมิติทั้งด้านมิติทางเศรษฐกิจ คือการผลิตแบบเดิมชีวิตวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ภายในชุมชน ฯลฯ ปัญหาความยากจนที่เกิดขึ้นเพราะความจนอำนาจและจนโอกาสที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการพัฒนาและการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จนโอกาสที่จะเข้าไปร่วมตรวจสอบโครงการพัฒนาของรัฐอันเป็นที่มาของความเดือดร้อน และมีบางส่วนเป็นคนจนในเมือง คือคนงานและชาวสลัมที่ล้วนได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเหมือนกัน

จุดหมายของสมัชชาคนจนจึงมีหลายมิติและระดับ มิติหนึ่งเป็นจุดหมายเหมือนกับข้อเรียกร้องของกลุ่มผลประโยชน์ในลักษณะอื่นๆ เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มชาวไร่อ้อย สหภาพแรงงาน ฯลฯ ที่ข้อเรียกร้องมักจำกัดอยู่ที่ผลประโยชน์เฉพาะของปัจเจกบุคคลที่มารวมกลุ่มกัน แต่ข้อเรียกร้องในเครือข่ายของสมัชชาคนจนอีกมิติหนึ่งคือ เป็นข้อเรียกร้องที่สะท้อนให้เห็นถึงจุดหมายของการต่อสู้เพื่อต้องการหลุดพ้นไปจากระบบเศรษฐกิจแบบตลาดเสนอทางเลือกการพัฒนาอีกแบบหนึ่งเช่น เกษตรทางเลือก วนเกษตร ฯลฯ ซึ่งเป็นการพัฒนาจากกระบวนการเรียนรู้จากการต่อสู้ของพันธมิตรร่วม และกำลังขยายกระบวนการเรียนรู้ไปยังพื้นที่ต่างๆ

ส่วนชุมชนท้องถิ่นที่อยู่กับการพึ่งพิงป่า ลำน้ำ ฯลฯ ซึ่งเดือดร้อนเพราะการอพยพ หรือพื้นที่สาธารณะเหล่านี้ถูกทำลาย จึงมีจุดหมายที่ต้องการให้รัฐ “รับรอง” ชุมชนที่มีอัตลักษณ์ร่วมของชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มคน รวมไปถึงวิถีชีวิตวัฒนธรรมร่วม องค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นร่วมกันด้วย อาจเรียกได้ว่าเป็นข้อเรียกร้องที่อยู่ภายใต้การเมืองของการให้รัฐรับรอง (politics of recognition) โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นการรับรองสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากร

4. ขบวนการชาวนาชาวนาในช่วงปัจจุบัน : ข้อสังเกตบางประการ

ในปัจจุบันดังที่กล่าวมาแล้วว่า ขบวนการชาวนาชาวไร่ที่ปรากฏตัวตั้งแต่ทศวรรษ 2530 ดังกรณีสมัชชาเกษตรกรรายย่อยต่างๆ ก็ยังมีการรวมตัวกันสืบเนื่องและเคลื่อนไหวเพื่อแก้ปัญหาหนี้สินให้กับเกษตรกรรายย่อย รวมทั้งการพัฒนาพื้นที่ฟูอาซีฟโดยการต่อรองกับรัฐเพื่อให้ว่างบประมาณมาสนับสนุนการดำเนินงานของกองทุนฟื้นฟู และการผลักดันให้ตัวแทนขององค์กรตนเข้าไปอยู่ในกลไกการบริหารงานภายใต้โครงสร้างของกองทุนฟื้นฟู สภาพหนี้สินของชาวนาก็ยังหนักหน่วงเหมือนเดิม ดังที่ได้มีการประมาณว่า เกษตรกรชาวนาชาวไร่ จำนวน 5.06 ล้านครอบครัว มีหนี้สินรวม มีประมาณ 1.03 ล้านล้านบาทในปี 2557 เพิ่มขึ้นร้อยละ 9.26 จากปี 2541 ล้านล้านบาท (มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2559) เกษตรกรรายย่อยสมาชิกกองทุนฟื้นฟูอยู่ในกระบวนการฟ้องร้องเพื่อยึดทรัพย์ขายทอดตลาด พื้นที่เกือบ 39 ล้านไร่ และยังเป็น การรวมตัวกันของเกษตรกรชาวนาชาวไร่ที่เข้มแข็งที่สุดในหลายๆ ชื่อด้วยกัน ตัวอย่างเช่น เครือข่ายหนี้สินชาวนาแห่งประเทศไทย ซึ่งได้มีการจดทะเบียนในนาม “พรรคเครือข่ายชาวนาแห่งประเทศไทย” จดทะเบียนก่อตั้งพรรคเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2549 อีกด้วย เครือข่ายหนี้สินชาวนาอาจจะนับได้ว่า เป็นขบวนการชาวนาใหม่ขบวนการแรกของชาวนาภาคกลางนับตั้งแต่ยุคสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย

ขณะที่สถานการณ์ด้านการกระจุกตัวของที่ดินก็อยู่ในเกณฑ์วิกฤติ กล่าวคือ เกษตรกรชาวนาชาวไร่ ไม่มีที่ดินทำกินหรือมีแต่ต้องเช่าราว 1.5 ล้าน

ครัวเรือน ในขณะที่คนราว ร้อยละ 10 ครอบครองที่ดิน ร้อยละ 90 สัดส่วนกลุ่ม 20% สูงสุด มีการถือครองที่ดินราว ร้อยละ 80 ของที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ ประเภทโฉนด ผู้ที่มีที่ดินทำกินมากที่สุดครอบครองที่ดินถึง 600,000 ไร่ (สำนักข่าวอิศรา, 2557) โดยยังมีปัญหาที่ดินในเขตป่าที่ยังคงทำให้เกษตรกรที่อยู่ในเขตป่าไม่สามารถมีที่ดินที่มั่นคงได้อีกราว 1.2 ล้านครัวเรือน และเผชิญกับโครงการทวงคืนผืนป่าซึ่งไม่ได้มีความแตกต่างจากโครงการ คจก.(โครงการจัดสรรที่ดินทำกินเพื่อราษฎรผู้ยากไร้ในเขตป่าสงวนเสื่อมโทรม-คจก.) ในอดีตแต่อย่างใด ซึ่งเป็นที่มาของเครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย (คปท.) ที่เริ่มก่อตัวขึ้นตั้งแต่ราวปี 2544 (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สมภพ ดอนดี, 2560) ที่นับได้ว่า เป็นขบวนการชาวนาชาวไร่ที่มีการรวมตัวกันอย่างเข้มแข็งและกว้างขวางมากที่สุดขบวนการหนึ่งในชาวนาร่วมสมัยปัจจุบัน แม้สมาชิกเครือข่ายส่วนหนึ่งก็คือ การแตกตัวออกมาจากสมัชชาคนจนเดิมก็ตาม ในปี 2553 เครือข่ายปฏิรูปที่ดินฯ ได้เข้าร่วมกับ ขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม (P-move) ที่มาจากการรวมตัวของเครือข่ายที่มีการเคลื่อนไหวต่าง⁴

ในขณะที่อีกด้านหนึ่ง ก็มีการรวมตัวกันของชาวนาชาวไร่ที่รัฐส่งเสริมสนับสนุนจัดตั้งใหม่ๆ เช่น สมาคมชาวนาชาวไทย สมาคมส่งเสริมชาวนาไทย สมาคมชาวนาและเกษตรกรไทย และสมาคมการค้าเครือข่ายชาวนาไทย⁵ ซึ่งการรวมกลุ่มของชาวนาเหล่านี้มีบทบาททางสื่ออยู่บ่อยๆ แต่ยังไม่มีการศึกษา

⁴ เช่น สมัชชาคนจนกรณีเขื่อนปากมูน (สคจ.), เครือข่ายสลัม 4 ภาค ร่วมกับเครือข่ายชุมชนในลักษณะเดียวกัน คือ เครือข่ายชุมชนเพื่อการปฏิรูปสังคมและการเมือง (คปสม.), สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.), เครือข่ายปฏิรูปที่ดินภาคอีสาน (คปอ.), เครือข่ายปฏิรูปที่ดินที่เอกเขียบรรทัด (คปบ.), สหพันธ์เกษตรกรภาคใต้ (สกต.), เครือข่ายเกษตรกรพันธสัญญา, เครือข่ายสิทธิสถานะบุคคล และกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบจากโรงไฟฟ้าชีวมวล

⁵ ตัวอย่างเช่น นายภูติ ศรีสมุทรนาคน นายกสมาคมส่งเสริมชาวนาไทย นายประสิทธิ์ บุญเฉย นายกสมาคมชาวนาชาวไทย และนายวิเชียร พวงลำเจียก นายกสมาคมชาวนาและเกษตรกรไทย ต่างได้ร้องขอให้ คสช.สร้างหลักประกันเรื่องราคาข้าวเปลือก โดยจุดร่วมขอให้ชาวนามีรายได้ที่ 1-1.2 หมื่นบาทต่อตัน และขอให้ช่วยชดเชยค่าปัจจัยการผลิต 3 พันบาทต่อไร่ (รายละเอียดดูในฐานเศรษฐกิจรายงาน, 2557)

ทำความเข้าใจมากนัก เช่นเดียวกับการรวมตัวกันของชาวนาในลักษณะของสหกรณ์และกลุ่มเกษตรกร ซึ่งตามพระราชบัญญัติสหกรณ์ พ.ศ.2542 และพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยกลุ่มเกษตรกร พ.ศ. 2547 ได้โอนกลุ่มเกษตรกรประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 140 อยู่ภายใต้การดูแลของกรมส่งเสริมสหกรณ์ ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่า เป็นองค์กรเกษตรกรมีสมาชิกชาวนาและเกษตรกรมากที่สุด แต่ในปัจจุบันไม่มีงานศึกษาใหม่ๆ ออกมาแต่อย่างใด (เช่นเดียวกับสภาเกษตรกรแห่งชาติที่จัดตั้งขึ้นภายใต้บทบัญญัติรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2550)

ข้อสังเกตในแง่การศึกษาการรวมกลุ่มหรือขบวนการชาวนาชาวไร่ จากอดีตถึงปัจจุบันก็คือ เรามักให้ความสำคัญต่อการศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวที่ใหญ่โต มีชื่อเสียงและเป็นที่ยึด และสามารถสร้างผลสะท้อนในการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายหรือทางสังคม ในขณะที่การรวมกลุ่มใหม่ๆ โดยเฉพาะกลุ่มที่รัฐเข้าไปส่งเสริมจัดตั้งยังมีงานศึกษาไม่มากนัก ทั้งๆ ที่มีบทบาทต่อปริมาณครอบครัวชีวิตชาวนาชาวไร่ที่กว้างขวาง

อีกประการหนึ่ง ในการศึกษาสังคมชาวนาร่วมสมัยมักพบว่า โลกชีวิตของชาวนาได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ดังเช่น อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2559) ได้เสนอข้อค้นพบว่า ชาวนาได้เปลี่ยนแปลงมาสู่สังคมผู้ประกอบการแล้ว ซึ่งเป็นข้อชวนคิดว่า การศึกษาการรวมกลุ่มและขบวนการเคลื่อนไหวของชาวนาจะต้องคำนึงถึงบริบทของสังคมชาวนาที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากแล้วด้วยเช่นกัน

รูปแบบ/ลักษณะ ของบริการ	รากเหง้าปัญหาและความ ขัดแย้งทางสังคม	จุดหมาย/เป้าหมายการเปลี่ยนแปลง	ตัวอย่างของนวัตกรรมเคลื่อนไหวในสังคมไทย
1. กลุ่ม/ชมรม/ชมรมการของ เกษตรกรรายย่อย	ความเป็นธรรมทางสังคม การ เข้าถึง/การกระจายทรัพยากร ด้านการผลิต	-เข้าถึงปัจจัยการผลิต การแก้ไขปัญหา หนี้สิน ที่ดินทำกิน ฯลฯ -การเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายด้านการ จัดสรรทรัพยากร	-สมาชิกเกษตรกรรายย่อยต่างๆ เครือข่ายที่มีลักษณะมา ลักษณะหรือองค์กรประชาชน ฯลฯ
2. กลุ่ม/ชมรม/ชมรมของคสม จน คนชายขอบ ที่ถูก รุกรานด้านฐานทรัพยากร	ปัญหาจากภาครัฐ การขาด ทรัพยากรจากรัฐ-ทุนในระบบ การพัฒนาอุตสาหกรรม	-ปากท้อง สภาพดำรงชีพ -การเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบาย -การสร้างประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม สิทธิชุมชน ฯลฯ	-สมาชิกคนจน, เจือปนกลุ่ม, สกน., คนก., เครือข่ายป่า ชุมชน เครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย ของกรมการ ประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม ฯลฯ
3. ชมรมการชาวบ้านด้าน สิ่งแวดล้อมโมเดลชุมชน ท้องถิ่น	-ค่านิยมด้านสิ่งแวดล้อม/การ อนุรักษ์ธรรมชาติ	-การปรับเปลี่ยนทิศทางพัฒนาการ พัฒนา -การยุติ/เปลี่ยนแปลงเชิงนโยบาย -การสร้างประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม	-โรงไฟฟ้าบ้านกुरुตา พืชผักไทยมาเลเซีย ฯลฯ -เครือข่ายการคัดค้านเขื่อน -เครือข่ายการคัดค้านเหมืองแร่ปรอท ฯลฯ

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กนกศักดิ์ แก้วเทพ. (2540). “จากสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทยถึง
สมัชชาคนจน.” **เศรษฐศาสตร์การเมือง 3** (ตุลาคม-ธันวาคม 2540) :
91-109.
- กนกศักดิ์ แก้วเทพ . (2530). **บทวิเคราะห์สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย
ไทย : การเคลื่อนไหวของชาวนาไทยยุคประชาธิปไตยเบิกบาน.**
กรุงเทพมหานคร : คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม. (2522). **รำลึกถึงจำรัส ม่วงยาม ผู้นำ
ชาวนาที่ไม่ใช้คนสุดท้าย.** กรุงเทพมหานคร : กลุ่มประสานงาน
ศาสนาเพื่อสังคม.
- คาร์ล ซี ชิมเมอร์แมน. (2525). **การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม.** ชิม
วีระไวทยะ (แปล). กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- แคน สาลิกา (บก.). (2538). **ครอง จันดาวงศ์. ขะตากรรมที่เลือกไม่ได้.**
กรุงเทพฯ : บริษัทดวงกมลวรรณกรรม จำกัด.
- จามะรี พิทักษ์วงศ์. (2557). “ระบบทุนนิยมกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม
ชาวนาไทย.” **เศรษฐศาสตร์การเมือง 3, 4** (เม.ย-มิ.ย.) : 1-39.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และประนุช ทรัพย์สาร. (2527). “อุดมการณ์ขบวนการผู้
มีบุญอีสาน.” ใน พรเพ็ญ อันตระกูล และอัจฉราพร กมฺพิชัย. **ความเชื่อ
พระศรีอาริย์ และกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย.** กรุงเทพมหานคร :
บริษัทสำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- ฉลอง สุนทรวาณิชย์. (2527). “ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์และกบฏผู้มีบุญใน
ภาคอีสาน: ข้อสังเกตเบื้องต้นว่าด้วยอุดมการณ์และผู้นำ” ใน พรเพ็ญ

อินตระกุล และอัจฉราพร กมฺพพิสมัย (บก.) **ความเชื่อพระศรีอารีย์ และกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, หน้า 22-32.

ฐานเศรษฐกิจรายงาน. (2557). ทิศทางข้าวไทยใต้เงา คสช. หลากไอเดียสู่ จุดเริ่มต้นใหม่. **ฐานเศรษฐกิจ**. 8-11 มิถุนายน.

ดำเกิง โกทอง. (2538). **นโยบายของรัฐบาลต่อปัญหาชาวนา 2501-2516**. วิทยานิพนธ์คณะอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต. ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ดำรงราชานุภาพ, กรมพระ. (2468). **เรื่องสนทนากับผู้ร้ายปล้น**. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. (พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ อำมาตย์เอก พระยาบรรหารทัณฑพากิจ (ลำไย โรจนวิภาต)).

เดวิด บรูซ จอห์นสัน. (2530). **สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ. 2423-2473**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ธงชัย พึ่งกันไทย. (2521). **ลัทธิคอมมิวนิสต์และนโยบายต่อต้านของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2468-2500**. วิทยานิพนธ์คณะอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต. ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นฤมล ทับจุมพลและคณะ. (2539). “การเคลื่อนไหวของขบวนการประชาชนในชนบทกับการปราบปรามของรัฐ (ช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 - ปัจจุบัน).” **รัฐศาสตร์สาร**. 19, 3 (ก.ย.-ธ.ค.) : 68-90.

ประกาศ ป็นตบแต่ง. (2540). **การเมืองบนท้องถนน : 99 วันสมัชชาคนจน**. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก.

ปราณี กล้าส้ม. (2528). **การแก้ปัญหาเศรษฐกิจที่เกี่ยวกับชาวนาโดยวิธีการสหกรณ์ ในรัฐสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว**. วิทยานิพนธ์คณะอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต. ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พรเพ็ญ อันตระกูล และอัจฉราพร กมฺพิชัย. (2527). **ความเชื่อพระศรีอารีย์ และกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

มนัสชัย นำทรงพล.(2524). **พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย : ว่าด้วยรากฐานความเป็นมาในประวัติศาสตร์ปริทัศน์**. กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์, 2524

มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. (2559). **โครงการศึกษาภาวะหนี้สินเกษตรกรและแนวทางการปรับปรุงศักยภาพการดำเนินงานกองทุนในกำกับดูแลของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์**. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.

ล้อม เพ็งแก้ว. (2537). “โจรพัทลุง-กรณีนำนานโจรแห่งตำบลดอนทราย : ความแรงของลมย่อมเกี่ยวเนื่องกับเมฆหมอกแห่งฤดูกาล.” **ทักษิณคดี** 4,1 (มิ.ย.-ก.ย.) : 14-29.

ศรีกรุง. (2491ก). 26,7299 (20 กุมภาพันธ์): 2.

ศรีกรุง. (2491ข). 26, 7286 (4 มิถุนายน).

ศรีบูรพา (นามแฝง). **ขอแรงหน่อยเถอะ**. กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า, 2530.

ศิวัรักษ์ ศิวารมย์. (2521). **กระบวนการแบ่งชนชั้นชาวนาในชนบท : ศึกษาเฉพาะชาวนาภาคกลาง พ.ศ. 2485-2524**. วิทยานิพนธ์คณะอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต. ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศิวัระ รมชิต. (2521). **จดหมายจากลาดยาว**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประกาย.

สิริ เปรมจิตต์. (2516). **พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงโต้แย้งเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์**. กรุงเทพฯ : เสาวภาค.

สมชาย หลั่งหมอยา. (2520). ปัญหาขาวนาและนโยบายของรัฐบาลในรัฐสมัย
รัชกาลที่ 5. วิทยานิพนธ์คณะอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต. ภาควิชา
ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สมภพ ดอนดี. (2560). พลวัตขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อการปฏิรูปที่ดินหลัง
รัฐธรรมนูญ 40: กรณีศึกษาเครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย.
วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง คณะ
รัฐศาสตร์ จุฬาฯ.

ส่วนเทคโนโลยีสารสนเทศ สำนักงานกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร. (2560).
สรุปลถานการณ์การดำเนินงานของสำนักงานกองทุนฟื้นฟูและ
พัฒนาเกษตรกร. แหล่งที่มา: <http://www.frdfund.org> ออนไลน์,
เข้าถึงเมื่อ 30 พฤษภาคม 2560.

สยามนิกร. (2489). 18 กันยายน.

สหายวัฒนา (2533) ใน อรรถ นันท์จักร (บก.). (2533). “ลุ่มวัฒนา” บันทึก
ประวัติศาสตร์ประชาชน จากเสรีไทยสายอีสานถึงพรรคคอมมิวนิสต์
แห่งประเทศไทย. (เอกสารโรเนียว).

สำนักข่าวอิศรา. (2557). เปิดภาพรวมที่ดินไทย 'เหลื่อมล้ำ-กระจุกตัว' ความ
มั่งคั่งในคราบน้ำตาคนจน[ออนไลน์]. แหล่งที่มา: [https://
www.isranews.org/thaireform- doc- labor- quality/ 3 1 1 2 5 -
0907571.html](https://www.isranews.org/thaireform-doc-labor-quality/31125-0907571.html) (เข้าถึงเมื่อ 8 พฤษภาคม 2561).

สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ. (2536). 60 ปีประชาธิปไตยไทย. กรุงเทพฯ :
คณะกรรมการ 60 ปีประชาธิปไตย.

สุรพล ตันรุ่งเรืองทวี. (2535). การเคลื่อนไหวเพื่อต่อรองผลประโยชน์ของ
ขาวนาชาวไร่ระหว่างปี 2516-2519. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขา
เศรษฐศาสตร์. มหาวิทยาลัยเกริก.

อรรถ นันทจักร์ (บก.). (2533). “**ลุงวัฒนา**” บันทึกประวัติศาสตร์ประชาชนจากเสรีไทยสายอีสานถึงพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย. (เอกสารโรเนียว)

อรรถจักร สัตยานุรักษ์. (2559). **ลิมตาอำปาก จาก "ชาวนา" สู่ "ผู้ประกอบการ"**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน.

ภาษาอังกฤษ

Evers, Hans Dieter,(et al). (1969). **Loosely structured social systems: Thailand in comparative.** New Haven, Conn. : Yale Univ. Southeast Asia Studies.

Morell, David and Chai-Anan Samudavanija. (1981). **Political Conflict in Thailand : Reform, Reaction, Revolution.** Cambridge, Massachusetts : Oelgeschlager, Gunn and Hian.

Ratana Boonmathaya. (1986). **Peasant Resistance and Ideology : A Case Study Thai Peasantry During 1950s- 1980s.** M. A. Thesis Institute of Social studies, The Hague.

Riggs, Fred W. (1 9 6 6). **Thailand : The Modernization of a Bureaucrat polity.** Honolulu : East-West Center.

Somchai Phatharathananunth. (2005). **Civil Society and Democratization: Social Movements in Northeast Thailand, USA** : University of Hawaii Press.

สัมภาษณ์

ประคักดี ซัยชาติ “สหายทรัพย์”. อติตประธานสหพันธัฐชานาชาวไร้ จ.
อุดรธานี. บ้านดงบาก อำเภอนอนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู.
17 ธันวาคม 2541. **สัมภาษณ์.**

พ่อลี โสณกุล หรือ “สหายหวาด”. บ้านแพงพวย ตำบลแพงพวย อำเภอนางรอง
จังหวัดบุรีรัมย์. 9 ธันวาคม 2539. **สัมภาษณ์.** (โดยปรีชา อุตระกุล)
สหายทศ (จรณี). ตำบลโนนทัน อำเภอเมือง จังหวัดหนองบัวลำภู. 14 ธันวาคม
2541. **สัมภาษณ์.**

สหายพัว. บ้านโนนทัน ตำบลโนนทัน อำเภอเมือง จังหวัดหนองบัวลำภู. 15
ธันวาคม 2541. **สัมภาษณ์.**

อติตสหายท่านหนึ่ง. มกราคม 2540. **สัมภาษณ์.** (โดยปรีชา อุตระกุล)